

Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem
ZAGORA IZMEĐU STOČARSKO-RATARSKE TRADICIJE TE PROCESA
LITORALIZACIJE I GLOBALIZACIJE

Nakladnici:

SVEUČILIŠTE U ZADRU
Ulica Mihovila Pavlinovića bb
23 000 ZADAR,

KULTURNI SABOR ZAGORE
Hercegovačka 32
21 000 Split

OGRANAK MATICE HRVATSKE SPLIT
Marmontova 1
21 000 Split

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Znanstvena knjižnica Zadar

UDK 338(497.5-3 Zagora):911.3>(063)(048.4)
911.3:33>(063)(048.4)

ZNANSTVENO stručni skup s međunarodnim
sudjelovanjem Zagora između stočarsko-ratarske tradicije
te procesa litoralizacije i globalizacije (2010 ; Zadar -
Dugopolje)

Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa
litoralizacije i globalizacije : knjiga sažetaka / Znanstveni
skup s međunarodnim sudjelovanjem, Zadar - Dugopolje,
19-21. listopada 2010. ; urednici Mate Matas i Josip
Faričić. - Zadar : Sveučilište ; Split : Kulturni sabor Zagore
: Matica hrvatska Split, 2010. - 72 str. ; 24 cm

ISBN 978-953-7237-71-4

130821020

Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem

ZAGORA IZMEĐU
STOČARSKO-RATARSKE TRADICIJE
TE PROCESA LITORALIZACIJE
I GLOBALIZACIJE

Knjiga sažetaka

Urednici

Mate Matas i Josip Faričić

Zadar – Dugopolje, 19-21. listopada 2010.

Organizacijski odbor

Mate Matas, predsjednik

Stanko Balić

Ante Delić

Josip Faričić

Josip Gotovac

Damir Magaš

Vera Graovac Matassi

Mirko Matijaš

Paško Melvan

Nikola Muslim

Vladimir Skračić

Mate Zekan

Počasni odbor

Ante Gulin, HAZU – Odsjek za povijesne znanosti

Vicko Kapitanović, Katolički bogoslovni fakultet u Splitu

Nediljko Marinov, predsjednik Kulturnog sabora Zagore

Mario Mimica, predsjednik Ogranaka Matice hrvatske Split

Ante Sander, župan Splitsko – dalmatinske županije

Ante Uglešić, rektor Sveučilišta u Zadru

Zlatko Ževrnja, načelnik Općine Dugopolje

Urednici

Mate Matas

Josip Faričić

Lektura i korektura

Božica Vuić

Grafička priprema i prijelom

Tko zna zna d.o.o., Zagreb

Tisak

Gulan d.o.o., Sisak

SADRŽAJ

Mate Matas i Josip Faričić: <i>Zagora – uvodne napomene i terminološke odrednice</i>	11
--	----

I. PRIRODOSLOVNE TEME

Katarina Krizmanić i Nediljka Prlj Šimić: <i>Muč – geološki i paleontološki fenomen u srcu Dalmatinske zagore</i>	12
Antun-Ante Delić: <i>Novi nalazi endemičnog leptira dalmatinskog okaša Proterebia afra dalmata</i> (Godart, 1824) (Lepidoptera, Satyrinae) u Dalmaciji (Hrvatska)	13
Branimir Vukosav: <i>Polja u kršu Vrgorske krajine – opće značajke, problemi i mogućnosti vrednovanja</i>	14
Milan Hodžić i Željko Šore: <i>Neke klimatske posebnosti dinarsko-zagorskog prostora i odnos prema priobalju srednjeg Jadrana</i>	15
Marko Vučetić i Višnja Vučetić: <i>Klimatske karakteristike Zagore</i>	16
Željko Španjol, Marijana Miljas, Nera Marković, Damir Barčić i Roman Rosavec: <i>Zaštićene prirodne vrijednosti Zagore</i>	17
Roman Rosavec, Nera Marković, Marko Vučetić, Željko Španjol i Damir Barčić: <i>Šumski požari kao ekološki i krajobrazni čimbenik u području Zagore</i>	19
Borna Fuerst-Bjeliš, Sanja Lozić i Marin Cvitanović: <i>Promjene okoliša središnjeg dijela Dalmatinske zagore od 18. stoljeća do danas</i>	21

II. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO-GEOGRAFSKE TEME

Damir Magaš i Ante Blaće: <i>Geografske osnove razvoja općine Unešić</i>	
Ante Bralić i Stipe Ramljak: <i>Drniški kraj u demografskim procesima od druge polovice 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća</i>	22

III. POVIJESNE TEME

Milko Brković: <i>Nekoliko neobjavljenih poljičkih dokumenata koji se odnose na prostor Dalmatinske zagore</i>	25
Krešimir Kužić: <i>Sukob islama i kršćanstva na prostoru Zagore</i>	26
Tonči Burić: <i>“In montibus Dubraue” (povijesno-topografska skica iz srednjovjekovne kliške županije)</i>	27
Mate Zekan: <i>Starokršćanska crkva u Niskom – analiza materijalnih ostataka</i>	28
Krešimir Čvrljak: <i>Dalmatinska zagora u dijariju cara i kralja Franje Josipa I. godine 1875.</i>	29
Miljenko Buljac: <i>Zablude i u novijim odjecima putopisne proze Alberta Fortisa i Ivana Lovrića – morlaštvo, nadnacionalna kategorija i tuđinska vjerodajnica</i>	32

IV. KULTURNA BAŠTINA (JEZIKOSLOVNE I ETNOLOŠKE TEME)

Ivana Kurtović Budja: <i>Dugopoljski govor – jučer i danas</i>	33
Vlado Pandžić: <i>Svečani govori Ante Kostantina Matasa – klasična nadahnuća za hrvatsko domoljublje</i>	34
Zrinka Banić: <i>Toponimija Dugopolja</i>	35
Dijana Ćurković: <i>Mikrotoponimija Bitelića</i>	36
Marin Buovac: <i>Antroponimi, hagianimi i sanktoremi u djelu Alberta Fortisa “Put po Dalmaciji”</i>	37
Nada P. Duić-Kowalsky: <i>Tradicijska baština (identitet) u diskursu globalizacije i europeizacije</i>	38
Marko Dragić: <i>Usmena i pučka epika u tradicijskoj baštini Hrvata iz mučko-lečevačkog prostora</i>	39

V. GOSPODARSKE I RAZVOJNE TEME

Josip Faričić: <i>Zagora dobitnik ili gubitnik u litoralizaciji srednje Dalmacije</i>	40
Vladimir Lay: <i>Zagora 2020. godine – mogući sadržaji i smjerovi opstanka i održivog razvoja ovog dijela našeg priobalja</i>	42
Ivan Carević: <i>Problemi i mogućnosti održivog razvoja Omiške zagore na primjeru općine Šestanovac</i>	43
Ivo Šimunović: <i>Naselja Zagore između planinske, dolinske i obalske ekonomije</i>	44
Igor Šipić: <i>Čovjek i prostor Zagore - od planske do globalizacijske ekonomije</i>	46
Mate Matas: <i>Mlinice na Vrbi – nekad značajni gospodarski objekti</i> ..	47
Zdravko Živković: <i>Elementi za razvitak ruralnog turizma istočnih dijelova općine Unešić (naselja Čvrljevo, Utore Gornje i Vinovo Gornje)</i>	49
Jurica Botić: <i>Opor i Kozjak – spona priobalja i Zagore</i>	50
Nikola Vojnović: <i>Stanje i mogućnosti razvoja turizma u unutrašnjosti Splitsko-dalmatinske županije</i>	52
Carlo Donato: <i>Prostorni konflikti između unutrašnjosti i obalnog područja Sardinije: “odgovornosti” turizma</i>	55
Silvia Battino: <i>Unutrašnjost Gallure u potrazi za afirmacijom alternativnog i održivog turizma</i>	55
Gesuina Mele: <i>Stanje i perspektiva razvoja turizma unutrašnjosti sjeverozapadne Sardinije</i>	57
Dragan Umek: <i>Trst i njegova “zaleđa” – povijesne ostavštine i nove dinamike</i>	59
Sophie Lizard i Christine Voiron-Canicio: <i>Kad se litoralizacija proširi na zaleđe: Prostorna analiza izgradnje stanova na francuskoj rivijeri</i>	60
Mark Gjakaj: <i>Malesia – prilog proučavanju zagorskih regija uz istočne obale Jadranskog mora</i>	62

Davor Gaurina: <i>Drniški pršut</i>	63
Ankica Smoljanović, Mladen Smoljanović i Ivana Bočina: <i>Zasade dr. Andrije Štampara u Dalmaciji</i>	65
Josip Čerina Željka Šiljković: <i>Utjecaj minskog problema na tradicijske djelatnosti Dalmatinske zagore i važnost komunikacije s lokalnom zajednicom</i>	67

PREDGOVOR

Prostor Zagore u suvremenim okolnostima urbanizacije, litoralizacije i globalizacije proživljava korjenitu preobrazbu. Područje bogate prirodne i kulturne baštine u sjeni je pozitivnih modernizacijskih procesa te u periferiji u odnosu na jezgru društveno-gospodarskih aktivnosti na nacionalnoj i regionalnoj razini. Bez obzira na značajne razlike u tumačenjima pojmova Zagora i Dalmatinska zagora, odnosno određivanju njihova prostornog obuhvata, pripadnici različitih struka i znanstvenih područja jedinstveni su u ocjenama kako taj prostor predstavlja tipičan primjer tzv. problemskih i nedovoljno istraženih područja u Hrvatskoj.

Iako se nalazi u neposrednom zaleđu Splita ili drugog hrvatskog grada po veličini, Zagora ima obilježje gospodarski zaostalog i demografski ispražnjenog prostora. Intenzivno iseljavanje stanovništva, posebno radno i reproduktivno najsposobnijih skupina, utjecalo je na smanjivanje stopa nataliteta (u brojnim selima u posljednjih nekoliko desetljeća nije uopće zabilježena pojava rađanja) i naglo povećanje stopa mortaliteta, a time i na izumiranje brojnih zaselaka i sela te na nepovoljni sastav stanovništva po dobi i spolu, školskoj spremi, aktivnostima i sl. Osim za lokalne okvire, demografski i gospodarski zapuštena Zagora predstavlja neprirodnu i opasnu činjenicu i za primorska središta jer se radi o njihovu prijelaznom prostoru prema širem nacionalnom i kontinentalnom zaleđu, ali i nekadašnjem izvoru radne snage i materijalnih dobara.

O nedovoljnoj istraženosti Zagore, uz ostalo, svjedoči i činjenica da je za veliku izložbu održanu u Zagrebu 2007. godine (na kojoj su predstavljene brojni materijalni i pisani dokazi o nekad vitalnijoj Zagori, odnosno o njezinim etnografskim, povijesnim, gospodarskim, kulturološkim i drugim posebnostima kao i o snažnim vezama s primorskim središtima) za taj prostor korišten naziv *Nepoznata zemlja*. Sličan naziv koristio je njezin sin i veliki poznavatelj A. K. Matas daleke 1866. godine. U jednom članku u Narodnom listu zapisao je: *Iz medj Kozjaka, Malačke, Vilinje, Boraje, Trtra i Moseća leži lomno Zagorje, dalmatinska prava **terra incognita**, polje pusto ljuta krša isprepletено povorkam vrletnih humaca i strana, rastavljenih slaborodim dolinom, jer goli je kamen svukud i kud se ore i kud se pase.*

Intenzitet navedenih stanja i procesa, njihovi nepovoljni trendovi i posljedice koje se ne osjećaju samo u prostoru Zagore, već i u demografski i gospodarski privlačnijem, primorskom pojasu, ali i u širim nacionalnim i regionalnim razmjerima, ponukali su Kulturni sabor Zagore, Sveučilište u Zadru i Maticu hr-

vatsku – Ogranak Split na organizaciju posebnog znanstvenog skupa odnosno raspravu o navedenim pojavama i problemima. U tu svrhu pozvani su priznati gospodarstvenici, stručnjaci i znanstvenici različitih struka i specijalnosti iz zemlje i inozemstva kao i dužnosnici iz upravnih institucija da ih detaljno analiziraju i predlože što kvalitetnija rješenja i potpunija vrednovanja razvojnih mogućnosti zagorskih prostora i njihovo uključivanje u nacionalna i internacionalna gospodarska zbivanja.

Svjetski smo da se na ovom, kao ni na bilo kojem drugom, stručnom i znanstvenom skupu ne mogu raspraviti svi problemi. Ipak očekujemo da će knjiga sažetaka, a zatim i zbornik s kvalitetnim stručnim i znanstvenim radovima s jasnim stajalištima i prijedlozima pridonijeti što potpunijim spoznajama i kvalitetnijim rješenjima problema s kojima se suočava naša Zagora, ali i Hrvatska u cjelini.

Sažetci su u ovoj knjižici usustavljeni prema temama. Raspored je možda mogao biti i drugačiji, ali držimo da se ni na odabrani način ne umanjuje vrijednost ni jednoga rada. Znanstveni skup je interdisciplinaran, a rezultati dosadašnjih istraživanja hrvatskih znanstvenika iz različitih akademskih, gospodarskih i kulturnih ustanova upotpunjeni su vrijednim priložima znanstvenika iz pojedinih sredozemnih zemalja (Italije, Francuske i Crne Gore) koje se suočavaju sa sličnim problemom negativnih društveno-gospodarskih procesa u neposrednom zaobalju atraktivnoga obalnog pojasa te potrebom prostorne reorganizacije s ciljem uravnoteženoga regionalnog razvitka.

U Zadru, rujan 2010.

Organizacijski odbor

Mate Matas*, Josip Faričić**

* Učiteljski fakultet Zagreb, Podružnica Petrinja, Matice hrvatske 12, Petrinja
e-adresa: mate.matas@zg.htnet.hr

** Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Franje Tuđmana 24 i Zadar
e-adresa: jfariacic@unizd.hr

ZAGORA – UVODNE NAPOMENE I TERMINOLOŠKE ODREDNICE

Autori su u radu analizirali jezikoslovno i geografsko značenje pojma zagora, (zaobalje, zaleđe, hinterland, retroterra) i rasprostranjenost toponima Zagora na području Hrvatske. U obrazloženju pojma Dalmatinska zagora autori naglašavaju kako se radi o neoficijelnom i prostorno rastezljivom pojmu i kako je taj prostor stoljećima predstavljao granično ili prijelazno područje između zapadnog kršćanskog i osmanlijskog svijeta. Upozorili su i na značajne razlike u pristupima pri određivanju granica ili prostornog obuhvata tog područja i njegovih manjih cjelina koje su se nekada nazivale i krajinama: (Drniška ili Petropoljska, Imotska, Kninska, Sinjska ili cetinska, Vrgorska i Zagora u užem smislu (bliže zaleđe Splita i Šibenika) kojoj su autori posvetili posebnu pozornost. Istaknuto je kako se na tom području prostirala i starohrvatska župa Zagora ili Zagorje koja je prema podacima iz dokumenta crkvenog sabora održanog u Splitu 1185. godine pripadala Trogirskoj biskupiji. Naknadno se zbog raznolikih povijesnih i drugih razloga pojam Zagora počeo širiti i na prostor srednjovjekovne župe Zmina (Smina, Zimina, Simino, Smino, Sminovo, Zminovo) koja se prostirala sjeverno od Moseća. Obrazloženi su i nazivi splitska, šibenska i trogiriska Zagora koji su povezani sa širenjem utjecaja spomenutih primorskih gradskih središta. Istaknuta je i narodna podjela ili nazivlje za taj prostor, po kojoj Zagoru čini podmosečki prostor, a za onaj preko Moseća se koristi naziv Ogorje i mučki kraj.

Katarina Krizmaić, Nediljka Prlj Šimić

Geološko-paleontološki odjel, Hrvatski prirodoslovni muzej, Demetrova 1, Zagreb
e-adresa: katarina.krizmanic@hpm.hr

MUĆ – GEOLOŠKI I PALEONTOLOŠKI FENOMEN U SRCU DALMATINSKE ZAGORE

Zanimljive okamine iz okolice Muća zamijetio je i već u 18. stoljeću spomenuo poznati putopisac Alberto Fortis u svojoj knjizi *Put po Dalmaciji*. Dobro razvijene stjenske naslage, otkrivene uz potok Zmijavac u slikovitom mjestu Gornjem Muću, nadomak Sinju, imaju niz geoloških obilježja prema kojima bi mogle biti ogledni primjer za kratki pregled u razvoju Zemljine geološke prošlosti i kao takve biti obrazac za druge prostore. Posebnu važnost imaju vapnenačko-laporovite naslage u čijim su pojedinim razinama pronađeni brojni fosili koji dokumentiraju živi svijet u prošlosti. Najbrojniji i najzanimljiviji fosili su amoniti, izumrli fosilni glavonošci. Godine 1903. austrijski geolog Ernest Kittl objavio je opsežnu monografiju o amonitima iz Muća. Krajem 20. stoljeća skupina autora predvođena akademikom Milanom Herakom u okviru međunarodnoga geološkog korelacijskog programa obavila je kompleksna geološka istraživanja da bi, nakon paleontološke i biostratigrafske obrade, predložila selo Gornji Muć kao referentno područje europskog gornjeg skita (mlađi dio donjeg trijasa, na početku ere mezozoika, prije oko 245 milijuna godina). Ponukani dotadašnjim rezultatima i mogućim izazovima lokaliteta Muć, ekipa iz Geološko-paleontološkog odjela Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja tijekom 2004. i 2005. godine nekoliko puta je izišla na spomenuti teren, a prigodom jednog istraživanja u naslagama donjeg trijasa uz potok Zmijavac u Gornjem Muću, po prvi put u Hrvatskoj, pronađena je fosilna zmijača. Sve navedeno dopušta da se Muć proglasi geološkim i paleontološkim fenomenom i da se javnost upozna s tim osobitostima malog mjesta u srcu Dalmatinske zagore.

Antun-Ante Delić

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Savska cesta 77, Zagreb
e-adresa: ante.delic44@yahoo.com

NOVI NALAZI ENDEMIČNOG LEPTIRA DALMATINSKOG OKAŠA *PROTEREBIA AFRA DALMATA* (GODART, 1824) (LEPIDOPTERA, SATYRINAE) U DALMACIJI (HRVATSKA)

Dalmatinski okaš (*Proterebia afra dalmata*) endemična je vrsta leptira Hrvatske i jedan je od tri europske endemične podvrste nominalne vrste *Proterebia afra* (Fabricius, 1787). U nekoliko posljednjih godina intenzivnim terenskim radom utvrđuje se rasprostranjenost ove podvrste u Dalmaciji, odnosno Hrvatskoj. Zabilježen je na nekoliko lokaliteta na otoku Pagu, kod Zadra i Šibenika te na nekoliko mjesta u unutrašnjosti Dalmacije: okolica Knina, izvori Cetine, zagorska strana Biokova, Blato na Cetini, Pribude u podnožju južne Svilaje, izvor rijeke Rude (Mihoci i Šašić, 2005., 2007.; Zakšek, 2005.; Čelik et al., 2006.; Delić, 2010.).

Krajem travnja i početkom svibnja 2009. i 2010. godine dalmatinski okaš zabilježen je još na deset lokaliteta na južnoj Svilaji: Crivac-česma (uz cestu Drniš-Split); Bračević-Zlopolje (na kolarištu kod crkve Svih svetih); Pribude-Bliznice (bunari); Pribude-Ričipolje; Pribude-Dukine kuće; Radunić-Sivre; Pribude-Trnovac; Bračević-Banovci; Pribude-Delića staje; Pribude-Šerića staje. Lokaliteti nalaza kreću se u rasponu od 380 m n. v. (Crivac-Dukine kuće) pa do 900 m n. v. (Delića i Šerića staje). Staništa ove podvrste na novoutvrđenim lokalitetima su suhe ravne livadne površine ili blagog nagiba s vapnenačkim kamenjem i nižom vegetacijom više – manje zatvorenom šumarcima hrasta medunca (*Quercus pubescens*) i crnog jasena (*Fraxinus ornus*).

Imago je najčešće uočen u niskom letu ili hraneći se na cvjetovima biljaka hraniteljica: majčina dušica (*Thymus sp.*), nazubljena čestoslavica (*Veronica austriaca* subsp. *dentata*) i ružičasti dimak (*Crepis rubra*). Uočeni su i primjerci ženki koje odlažu jaja na ovipozicijsku biljku stisnuti ovsik (*Bromus condensatus*).

Rezultati ovog i budućih istraživanja poslužiti će kao osnova za populacijsko-genetička i ekološka istraživanja ove endemične podvrste leptira u Hrvatskoj.

Branimir Vukosav

Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Franje Tuđmana 24 i, Zadar
e-adresa: *bvukosav@unizd.hr*

POLJA U KRŠU U VRGORSKOJ KRAJINI – OPĆE ZNAČAJKE, PROBLEMI I MOGUĆNOSTI VREDNOVANJA

Vrgorska je krajina najjužniji predio Dalmatinske zagore i odražava izrazite kontraste u prirodno-geografskim i socio-geografskim obilježjima. To se poglavito odnosi na razlike između sjeverozapadnih, izrazito brdskih i negostoljubivih zona s raštrkanim selima i zaselcima te jugoistočnih područja plodnih polja u kršu koja su u prošlosti imala veliko značenje za prehranjivanje lokalnoga stanovništva. I današnji raspored stanovnika administrativnog prostora Grada Vrgorca i samog naselja Vrgorac, svjedoči o tradiciji naseljavanja u blizini polja Jezero i Rastok unatoč konstantnoj depopulaciji cijele Vrgorske krajine tijekom 20. stoljeća.

Složena hidrološka situacija i danas je uzrokom brojnih problema u vidu periodičnih plavljenja, što vrednovanje ovih polja u poljoprivrednom smislu čini otežanima unatoč poduzetim zahvatima da bi se skratilo trajanja poplava. Danas, u izmijenjenim geopolitičkim, geoprometnim i gospodarskim okolnostima, polja u kršu vrgorskoga prostora doživljavaju i nove sociogeografske promjene u krajobraznom i funkcionalnom smislu.

Milan Hodžić, Željko Šore

Pomorski meteorološki centar, DHMZ, Glagoljaška 11, Split

e-adresa: hodzic@cirus.dhz.hr

NEKE KLIMATSKE POSEBNOSTI DINARSKO- ZAGORSKOG PROSTORA I ODNOS PREMA PRIOBALJU SREDNJEG JADRANA

Neke klimatske posebnosti dinarsko-zagorskog prostora Dalmatinske zagore u odnosu na priobalje srednjeg Jadrana pokušat će se prikazati pomoću podataka (klimatskih parametara) s meteoroloških postaja Knin, Drniš, Sinj, Šestanovac i Vrgorac u Dalmatinskoj zagori i postaja Zadar, Šibenik, Split, Makarska (razdoblje od 1981. do 2008. godine) te Metković (razdoblje od 1997. do 2008.) u priobalju. Prikazat će se i analizirati vrijednosti dvadeset osam meteoroloških parametara (elemenata) po mjesecima i godinama te neke po godišnjim dobima, od kojih se devet odnosi na temperature zraka, četiri na relativnu vlažnost, šest na oborinu, četiri na naoblaku i vedrinu, tri na pojavu snijega, tuče i grmljavine i dva na vjetar (jaki i olujni). S posebnom su pažnjom objašnjeni parametri temperature i oborine i njihovi trendovi u analiziranom razdoblju te vjetrovi.

Marko Vučetić, Višnja Vučetić

Državni hidrometeorološki zavod RH, Grič 3, Zagreb

e-adrese: marko.vucetic@cirus.dhz, visnja.vucetic@cirus.dhz.hr

KLIMATSKE KARAKTERISTIKE ZAGORE

Vremenske i klimatske prilike velikoga područja Zagore slabo su istražene i opisane. U pravilu se za klimu toga područja navodi da je pod velikim utjecajem Sredozemnog pa time i Jadranskoga mora, ali isto tako i utjecajem kontinenta. Iznimni utjecaj na klimu Zagore ima planinski masiv Dinarskog gorja, njegova visina, smjer pružanja te općenito složenost reljefa. Ispreplitanje raznih utjecaja na tome području ponekad dovodi do burnih atmosferskih procesa koji rezultiraju učincima tipičnim za sredozemnu klimu (sušna i vruća ljeta), tipičnim za kontinentalnu klimu (zimi snijeg i hladnoća), a nerijetko i tipičnim za planinsku klimu (stvaranje snježnica i ledenica). Ipak, općenito to područje spada prema Köppenovoj klasifikaciji u **Csa** tip klime. To znači da prevladava umjereno topla kišna klima uz sušno i vruće ljetno razdoblje. Međutim, svi uvjeti **Csa** klime u temperaturnom i oborinskom režimu nisu uvijek ispunjeni baš zbog raznih i mnogobrojnih utjecaja. Temperaturne amplitude također su osjetno veće nego na obalnom području, a u vjetrovom režimu razlika je napose u izmjeni dnevne i noćne cirkulacije u toplom dijelu godine kad se pojavljuje lokalni vjeter obronka (zdolac, zgorac).

Utjecaj sredozemne klime pruža se dublje u područje Zagore na mjestima gdje su priobalne planine niže te preko prijevoja i planinskih sedla. Taj se utjecaj može pratiti po tipu vegetacije. Istim putem odvija se i utjecaj hladnih kontinentalnih zračnih masa na jadransko obalno područje stvarajući fenomene tipične samo za ovu obalu.

Pod utjecajem blagih zima krajem 20. st. i početkom 21. st. u Zagori se naglo proširio uzgoj maslina, biljke tipične za sredozemnu klimu (klima masline). Tako to područje postaje rubno područje uzgoja maslina, ali nesigurnost stabilnog priroda limitirajući je čimbenik. Pod utjecajem sušnih i vrućih ljeta pojavljuju se požari raslinja, tipični učinci sredozemne klime, koji uništavaju vegetaciju. Specifičnosti klime osobito u hladnom dijelu godine rezultiraju i prepoznatljivim prehrambenim proizvodima Zagore (pršut, panceta).

Klima Zagore analizirana je pomoću podataka s glavne meteorološke postaje Knin koja je smještena na sjevernom rubnom dijelu ovog područja te s klimatoloških postaja unutar područja Zagore Drniš, Sinj, Šestanovac, Imotski i Vrgorac te većeg broja kišomjernih postaja.

Željko Španjol, Marijana Miljas, Nera Marković,
Damir Barčić, Roman Rosavec

Zavod za uzgajanje šuma, Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Svetošimunska, Zagreb
e-adresa: damir.barcic@zg.tel.hr

ZAŠTIĆENE PRIRODNE VRIJEDNOSTI ZAGORE

Prirodne ljepote, a ujedno i njihova raznolikost čine Republiku Hrvatsku jedinstvenom. Svaka pojedina regija odlikuje se neizmjernim, specifičnim prirodnim ljepotama i vrijednostima, koje oblikuju krajobraze vrijedne čuđenja i divljenja. Iznimnu vrijednost daju zaštićene prirodne vrijednosti ponajprije u proučavanju njihove građe, sastava, opstanka i razvitka prirodnih ekosustava. Na temelju tih obilježja moguće je utvrditi temeljne sindinamičke zakonitosti. S obzirom na ograničene mogućnosti korištenja zaštićenih prirodnih vrijednosti i njihove posebne zaštite, proizlazi da se zaštićene prirodne vrijednosti mogu koristiti samo na strogo kontroliran i umjeren način.

Neizmjernim, specifičnim ljepotama i vrijednostima, a ujedno i prirodnim fenomenima odiše i područje gorskog zaleđa srednjodalmatinskih i dijelom sjevernodalmatinskih gradova tzv. područje Zagore. Specifičnost tom povijesnom kraju daje to što pripada prostoru izrazitog krša, kojeg čine razmjerno niske uzvisine male udoline s poljima bez trajnih vodenih tokova. Djelovanjem prirode i čovjeka na tom prostoru, koji pripada mediteranskoj biogeografskoj regiji Hrvatske, oblikovale su se mnoge jedinstvene prirodne ljepote, za koje se može reći da su odraz mnogobrojnih procesa krškog podneblja.

Zakonom o zaštiti prirode (NN 70/05) u Republici Hrvatskoj ukupno je zaštićeno 449 područja, koji se prostiru na površini od 5 499,134 km² što čini 10,31% od ukupnog teritorija Republike Hrvatske.

Zaštićene prirodne vrijednosti Zagore nalaze se na području Šibensko-kninske i Splitsko-dalmatinske županije. Prema navedenom Zakonu na prostoru Zagore zaštićeno je 19 područja, koji se prostiru na površini od 41 550,64 ha što čini 0,74% površine od ukupnog teritorija Republike Hrvatske. Ne samo da daju veliku važnost tom neizmjereno lijepom kraju, već su od velike važnosti kako za Hrvatsku tako i za svjetsku prirodnu baštinu. Prema *Zakonu o zaštiti prirode* (NN 70/05) to su sljedeće kategorije zaštićenih prirodnih vrijednosti:

a) zaštićena područja Šibensko-kninske županije: nacionalni park (Krka), spomenik prirode (Stara straža – geološki spomenik prirode, Vrela rijeke Cetine – hidrogeološki spomenik prirode), značajni krajobraz (Krka krajolik od skradinskog mosta do ušća, Krka uzvodno od NP Krka, Rijeka Krčić, Gvozdеново – Kamenar, Vodeni tok i kanjon Čikole).

b) zaštićena područja Splitsko-dalmatinske županije: posebni rezervat (izvorišni dio i obalni pojas rijeke Vrlike), park prirode (Biokovo), spomenik prirode (Vranjača, Crveno jezero, Modro jezero), značajni krajobraz (Cetina, Dio kanjona Cetine, Imotska jezera – Gaj, Prološko blato, Ruda, područje rječice Sutine na južnom rubu Sinjskog polja, Rumin, Grab). Uz zaštićena područja, na tom području obitava i velik broj zaštićenih biljnih i životinjskih svojti, od kojih su mnogi nacionalni endemi.

Veliko značenje zaštićeni objekti imaju i u turističkoj valorizaciji, koja se kao gospodarska i duhovna vrijednost oslanja, razvija, opredjeljuje i ostvaruje na primarnim vrijednostima prirodnog krajobraza. Posebno kao pokretač i drugih gospodarskih aktivnosti, prvenstveno poljoprivrede, u funkciji održivog razvoja na tom ekološki i krajobrazno lijepom, ali i osjetljivom prostoru. Turizam kao velik potrošač krajobraza, sve se više očituje i kao čimbenik njegove zaštite.

Roman Rosavec, Nera Marković, Marko Vučetić,
Željko Španjol i Damir Barčić

Zavod za uzgajanje šuma, Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Svetošimunska, Zagreb
e-adresa: damir.barcic@zg.tel.hr

ŠUMSKI POŽARI KAO EKOLOŠKI I KRAJOBRAZNI ČIMBENICI U PODRUČJU ZAGORE

Šumski požari predstavljaju veliku opasnost za šumska zemljišta i šume u Republici Hrvatskoj, a osobito u Dalmaciji, na otocima i u Zagori. Sve veći broj požara u značajnoj mjeri degradira ekosustav i narušava njegovu stabilnost što dovodi do smanjenja bioraznolikosti i povećanja opustošenih prostora.

U posljednja dva desetljeća 20. stoljeća, godišnja izgorena površina u mediteranskim zemljama procijenjena je na oko 600 000 ha, što je gotovo dvostruko više nego tijekom 1970-ih godina. U razdoblju od 1998. do 2004. godine bilo je ukupno 115 666 požara kojim je bilo obuhvaćeno ukupno 1 250 892 ha.

Od 1996. godine do 2005. godine u Republici Hrvatskoj bilo je ukupno 3 324 šumskih požara, od čega su na krškom području bila 2 792 šumska požara ili 84,00%. Ukupna izgorena površina na krškom i kontinentalnom području Hrvatske je 183 015 ha, od čega na krško područje otpada 175 199 ha ili 95,73%. Prosječna izgorena površina po požaru na krškom području iznosi 62,75 ha. U istom razdoblju na području Zagore (šumarije: Drniš, Vrgorac, Knin, Sinj, Imotski) bilo je ukupno 831 požar, odnosno 29,76% od ukupnog broja požara na krškom području, a čime je izgoreno 44 164 ha površine, odnosno 25,21% od ukupno izgorene površine krškog područja u promatranom razdoblju.

Usavršavanje metoda prevencije i borbe protiv šumskih požara omogućuje bitno smanjenje opožarenih površina. Poznavati čimbenike koji uvjetuju nastanak šumskih požara kao i čimbenike koji započinju širenje vatrene stihije, bitno je zbog pripreme i vođenja preventivnih aktivnosti. Jedna od najvažnijih preventivnih mjera jest poznavanje obilježja šumskih goriva, u prvom redu njihove zapaljivosti, gorivosti i sadržaja vlage.

Uzroci nastanka požara mogu biti različiti, od prirodnih (suša, visoka temperatura, niska relativna vlaga zraka, vjetrovi, udar groma) do onih uzrokovanih ljudskim nemarom (paljenje korova na poljoprivrednim površinama, bačen neugašen opušak, neugašena izletnička vatra, razni ekološki incidenti) koji su i najčešći.

Dosadašnjim spoznajama vezanim uz problematiku šumskih požara utvrđeno je da pozornost treba posvetiti pedološkim, klimatskim i vegetacijskim uvjetima nastanka i širenja požara te svekolikim uvjetima obnove šuma poslije požara. Odluka o tome kako pristupiti obnovi šuma ili šumskog zemljišta koje je bilo zahvaćeno šumskim požarom ili je njime uništeno ovisi o nizu biološko-ekoloških i gospodarskih činitelja. Sam požar, u pravilu, uzrokuje regresiju vegetacije te se na opožarenim površinama, ovisno o tipu vegetacije prije požara i biološko-ekološkim uvjetima, javljaju specifični degradacijski tipovi vegetacije. Na brzinu, kvalitetu i uspjeh progresivne sukcesije izgorenih površina pozitivno može utjecati čovjek izborom vrsta i metoda sanacije.

Uvažavanjem svega navedenog zasigurno bi se znatno pridonijelo očuvanju biološke i krajobrazne raznolikosti uz načelo održivog razvoja prirodnih ekosustava.

Borna Fürst-Bjeliš*, Sanja Lozić i Marin Cvitanović*****

* Geografski odsjek PMF-a u Zagrebu, Marulićev trg 19/II, Zagreb

e-adresa: bornafb@geog.pmf.hr

** Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Trg kneza Višeslava 9, Zadar

e-adresa: slozic@unizd.hr

*** Geografski odsjek PMF-a u Zagrebu, Marulićev trg 19/II, Zagreb

e-adresa: mcvitan@geog.pmf.hr

PROMJENE OKOLIŠA SREDIŠNJEG DIJELA DALMATINSKE ZAGORE OD 18. STOLJEĆA DO DANAS

Cilj istraživanja je analiza antropogenog utjecaja na okoliš tijekom posljednjih 250 godina. Analiza dostupnih katastarskih, kartografskih, satelitskih i ostalih (narativnih) izvora pokazuje: osnovno obilježje okoliša središnjeg dijela Dalmatinske zagore u 18. stoljeću je, osim površina obradive zemlje, prevladavanje pašnjaka i stjenovitog krša.

Komparativna analiza katastarskih podataka i suvremenih topografskih karata i satelitskih snimaka pokazala je da je tijekom zadnjih 250 godina na glavnini pašnjačkih površina i obradive zemlje proširena šumska vegetacija. To je izravna indikacija promjena okoliša kao posljedice promjene tipa egzistencijalnog gospodarstva, a posebno procesa depopulacije i napuštanja zemlje.

Ante Bralić, Stipe Ramljak

Odjel za povijest, Sveučilište u Zadru, Ruđera Boškovića 5, Zadar
e-adresa: abralic@unizd.hr

DRNIŠKI KRAJ U DEMOGRAFSKIM PROCESIMA OD DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA DO KRAJA 20. STOLJEĆA

Glavni cilj rada je prikazati demografski razvoj drniškog kraja od druge polovice 19. do kraja 20. stoljeća. Prvenstveno je prikazano kretanje broja stanovništva te istaknut proces emigracije s tog područja. Poseban je osvrt dan na drastičnu depopulaciju tog prostora nakon 1961. godine kao najznačajnijeg demografskog procesa u čitavom promatranom razdoblju. Usporedbom sa šibenskim područjem nastojalo se ilustrirati i pobliže prikazati proces depopulacije.

Drniški kraj je posljednjih sto pedeset godina kroz procese modernizacije doživio, kao i svaki dio Hrvatske sa svojim specifičnostima, transformaciju u suvremeno društvo. U socio-ekonomskom smislu raspao se tradicionalni način života kojem je ekonomska osnovica bilo zaostalo stočarstvo i ratarstvo. U demografskom smislu, koji je usko povezan s društveno-gospodarskim prilikama i s kojima je međusobno ovisan, događa se čitav proces demografske tranzicije. Demografski razvitak drniškog kraja obilježen je ponajprije emigracijom. Emigracija je konstantno prisutna i negativno djeluje na demografski razvoj ovog kraja. Taj proces značajnije počinje s iseljavanjem u prekomorske zemlje početkom 20. stoljeća, no njezin utjecaj tada se nije toliko osjećao zbog toga što se odvijao paralelno s procesom demografske tranzicije koja je, zbog velikih stopa nataliteta, donosila povećanje broja stanovnika. Drastična depopulacija drniškog prostora nastupa u sklopu većeg procesa ruralnog egzodusa nakon 1961. godine kao posljedica kratkoročnih i dugoročnih djelovanja intenzivne emigracije te samog procesa demografske tranzicije. Drniški kraj u razdoblju od 1961. godine, kada je imao 38 461 stanovnika, do 1991. godine gubi 14 292 stanovnika, što čini ukupnu negativnu stopu promjene od 37,16 %. Očito je taj kraj u demografskom smislu platio visoku cijenu čitavog modernizacijskog procesa. Industrijalizacija i urbanizacija i s njom povezan na obali proces litoralizacije odnijeli su ogroman dio stanovništva drniškog kraja.

Ratno razdoblje donijelo je novu katastrofu i čini se započelo jednu novu suvremenu priču u demografskim procesima koji ne pokazuju pozitivna kretanja, no to je predmet neke druge rasprave.

Premda ovaj rad nastoji biti u demografsko-historijskom okviru ipak se nameće pitanje sudbine drniškog kraja, odnosno praktički cijelog ruralnog prostora dalmatinskog zaleđa te kakvu će posljedicu donijeti njegovo demografsko praznjenje i izumiranje njegova stanovništva.

Damir Magaš*, Ante Blaće**

*Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Centar za istraživanje krša i priobalja,
Trg Kneza Višeslava 9, Zadar
e-adresa: *dmagas@unizd.hr*

**Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Franje Tuđmana 24i, Zadar
e-adresa: *anblace@unizd.hr*

GEOGRAFSKE OSNOVE RAZVOJA OPĆINE UNEŠIĆ

Općina Unešić, upravno-teritorijalno dio Šibensko-kninske županije, mlada je administrativna jedinica smještena u prostoru južnog Hrvatskog primorja i sastavni je dio šibenskog zaobalja, odnosno šibenske Zagore. Općinu čini šesnaest naselja (Cera, Čvrljevo, Donje Planjane, Donje Utore, Donje Vinovo, Gornje Planjane, Gornje Utore, Gornje Vinovo, Koprno, Ljubostinje, Mirlović Zagora, Nevest, Ostrogašica, Podumci, Unešić i Visoka) ukupne površine 187,45 km². Prema popisu stanovništva iz 2001., na prostoru općine živjelo je 2.160 stanovnika, što je gustoća naseljenosti od samo 11.52 st/km².

Prostor Dalmatinske zagore je, sa znanstvenog gledišta, osim manjih urbanih cjelina, razmjerno dugo bio zanemaren. To se odnosi i na prostor općine Unešić. Tek u novije vrijeme počinje se posvećivati veća pozornost u tom smislu, i to, jednim dijelom, u svrhu objašnjavanja recentnih gospodarskih i demografskih procesa koji su zahvatili prostor Zagore.

Na temelju provedenih terenskih istraživanja i analize izvora, autori su obradili značenje geografskog položaja i obuhvata prostora kao i temeljne prirodno-geografske sastavnice općine Unešić (sastav i građa terena, reljefna, klimatska, hidrogeografska, i fitogeografska obilježja) u funkciji dosadašnjeg i budućeg razvoja. Uz kraći povijesno-zemljopisni osvrt, posebna je pozornost usmjerena na razmatranje društveno-geografskih obilježja razvoja, poglavito stanovništva i gospodarstva. U radu su analizirani prevladavajući procesi deagrarnizacije i depopulacije i njihov učinak na promjene u krajoliku. Dani su prijedlozi daljnjeg gospodarskog razvoja općine, koji, s obzirom na prirodnu osnovu, svoje uporište zasigurno ima u pojedinim djelatnostima primarnog sektora i odgovarajućoj društvenoj nadgradnji.

Budući da općina Unešić pripada područjima od posebne državne skrbi, poticajne mjere financijske, pravne i druge naravi, uz povoljnu prirodno-geografsku osnovu i društveno-geografsko naslijeđe, također mogu postati kvalitetna podloga budućeg razvoja.

Milko Brković

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Obala kneza Trpimira 8, Zadar
e-adresa: hazu-zavod-zadar@zd.htnet.hr

NEKOLIKO NEOBJAVLJENIH POLJIČKIH DOKUMENATA KOJI SE ODNOSE NA PROSTOR DALMATINSKE ZAGORE

Riječ je o 35 dokumenata s početka 18. do kraja 19. stoljeća, pisanih uglavnom bosanicom na hrvatskom i manji broj na talijanskom jeziku. Od toga broja 4 dokumenta nemaju sačuvanu dataciju, a po stilu pisanja i po tematici mogli bi biti i stariji od 17. stoljeća. Autor donosi njihove regeste, izvanjski opis materijala na kojem su pisani i transkripciju njihova teksta. Kronološkim redoslijedom, doneseni dokumenti svojim sadržajem govore o: zauzeću Klisa 1648. godine, kada ga je dobila Venecija po generalu Leonardu Foscolo; kratkoj poruci kliškog župnika; naredbi mletačkog generalnog providura Jakova Boldua poljičkom knezu da u roku od tri mjeseca pokupi porez svoje Provincije u iznosu od 3.000 libri; sudskoj potvrdi Ivanu Babiću za uplaćene novce u svezi s ubojstvom Jakova Jakića; davanju dohotka sa zemlje u Blatu; dugovima P. Bezine velikom poljičkom knezu Ivanu Novakoviću koje mu ne može na vrijeme vratiti zbog velike suše; potvrdi starih mejaša za sela Bisko i Blato koja više ne spada u Poljica; pokradenoj crkvenoj robi; dugu nekom Kapi u Klisu; dugu Frane Bašića; dugovima za Ugljane 1757., 1758. i 1755.god.; prodaji zemlje u nasljedstvo u Blatu; cijeni kupovanja robe kod Imočana; o predaji vojske; kupnji prasad; vinu; naručenim i izgovorenim misama; porezu; slanju bisaga i 50 karantana od Petra Toše iz Dicma; predaji 100 forinti Anti Kadiću; dekretu o imenovanju župnika u selu Nova Sela; carskom proglasu o regrutaciji u Dalmaciji za 1863. god.; slanju, popisu i isplati nadničara iz Tugara na gradnju mosta; presudi dobrih ljudi u parnici za imovinu; granici prema Splitu i Sinju i o uvozu i prodaji imotskog vina u gostionici u Splitu.

Krešimir Kužić

Gredička 34, 10000 Zagreb,

e-adresa: kresimir.kuzic@zg.t-com.hr

SUKOB ISLAMA I KRŠĆANSTVA NA PROSTORU ZAGORE

Osvajanja Osmanskog Carstva na Balkanskom poluotoku trajala su neprekidno od pada tvrđave Tzympe (Cimpe) 1354. godine. Već šezdesetak godina nakon toga prvi odredi Osmanlija upali su na područje Zagore, ali prava katastrofa nastupila je poslije sloma Bosanskog Kraljevstva. Sljedećih 250 godina trajalo je s manjim prekidima očajničko hrvanje između osvajača pod polumjesecom i branitelja pod križem. Budući da se najvećim dijelom radilo o istom narodu, valja istaknuti upravo tu nepremostivu razliku. "Turci" su do kraja 15. stoljeća gotovo potpuno opustošili zagorski prostor, a kad su osvojili Sinj, Knin, Drniš i Klis, uspostavili su granicu koja je obuhvaćala Zagoru sve do 1684. godine. U njihovim provalama stradale su mnoge crkve, ali to je mnogo manje zahvatilo ruralni prostor od spomenutih gradova. Ondje su rušenja bila mnogo temeljitija, a kako su u gradove naseljeni muslimani, bilo kao članovi posada ili drugi službenici, urbani prostori su poprimili sasvim orijentalni karakter. Podignute su mnoge džamije i zadužbine, o čemu svjedoče suvremenici, ali i rijetki do danas sačuvani objekti. Mletačka Republika u 16. stoljeću nije bila zainteresirana za oslobodilačke akcije, nego je nastojala razviti trgovačke odnose između primorskih gradova i zagorskog zaleđa. Jedini koji su 80-ak godina nastojali razbiti mir i spokoj osmanskih podanika bili su uskoci. Tek tijekom Kandijskog rata Mlečani su shvatili da trebaju iskoristiti postojeću vjersku mržnju kako bi odmakli Osmanlije od svojih gradova. Domaće snage primoraca i Zagoraca sada su u svojim udarima nemilosrdno pustošile okolice Sinja, Drniša, Klisa i Knina. Iako velikih pomaka nije bilo, pokazala se ranjivost muslimanskog dijela stanovništva. U Morejskom ratu snaga islama je slomljena, oslobođeni su navedeni gradovi te su uništene gotovo sve džamije nastale tijekom vladavine Osmanskog Carstva. Muslimani su najvećim dijelom izbjegli ili su izginuli u borbama, a crkvena organizacija je obnovljena u teškim uvjetima siromaštva i bijede.

Tonči Burić

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Stjepana Gunjače bb, Split
e-adresa: tonci.buric@mhas-split.hr

“*IN MONTIBUS DUBRAUE*”
(POVIJESNO-TOPOGRAFSKA SKICA IZ
SREDNJOVJEKOVNE KLIŠKE ŽUPANIJE)

Autor obrađuje povijesni regionim **Dubrave** koji je tijekom srednjega vijeka egzistirao na prostoru kliške županije. Relikt toga geografskog imena očuvan je danas u lokalnom toponimu Dubrave koji pokriva užu predio pod šumom u zaleđu Kozjaka, iza vrha Biranj. Taj regionim nije očuvan jer nije nikada tvorio neku administrativnu ili crkvenu teritorijalnu jedinicu, dakle, nije bio podžupanija ili crkvena *parochia*. Na prostoru kliške županije bilo je više takvih regionima, kao što su Bosiljana, Mezlina, Podmorje i Dilat.

U drugom dijelu rada povezuje se semantika toga toponima sa slaven-skom poganskom sakralnom toponimijom. Naime, Dubrave se nalaze iza brda Kozjak, dio kojega je sve do 18. st. očuvao naziv **Borun** (= Perun), pa se i danas jedan predio na južnim vrhovima Kozjaka zove Boruna. Drugim riječima, Kozjak je bio Perunovo sveto brdo, a Dubrave prostrani sveti gaj u njegovu zaleđu. Takav raspored ima izravnu analogiju u susjednim Poljicima, također u kliškoj županiji. Posebice je važno u tom kontekstu da su središte toga teritorija zaposjele dvije starohrvatske rodovske zajednice koje su ostale očuvane sve do 14. st. Njihovi članovi *didići* bili su gospodari sela Ostrog i Radošić.

Mate Zekan

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, HR, 21 000 SPLIT, Stjepana Gunjače b. b.
e-adresa: mate.zekan@ mhas-split.hr

STAROKRŠĆANSKA CRKVA U NISKOM – ANALIZA MATERIJALNIH OSTATAKA

Ma koliko suton Rimskoga Carstva karakterizira slabljenje njegove gospodarske moći što se neizbježno odražava i na izgradnju javnih građevina, osobito onih monumentalnijeg tipa, može se primijetiti, a to su arheološka istraživanja pokazala, zamjetnu gustoću prostranijih ili manje prostranih starokršćanskih crkava podignutih na istočnoj obali Jadrana. Međutim, u prostornom rasteru Dalmatinske zagore, i to upravo na onom dijelu koji pripada Splitskoj i Trogirskoj zagori omeđenoj sa sjevera Mosećom, tj. u Zagori u užem, tradicionalnom značenju toponima te regije, nema kartiranih bazilika ili njima svrhoviti starokršćanskih objekata.

Stoga je otkriće ostataka starokršćanske crkve s pripadajućim kamenim crkvenim namještajem još davne 1948. godine u groblju u selu Nisko i u današnjoj arheološkoj znanosti *unicum*. Autor će u svome izlaganju upoznati stručnu i kulturnu javnost s rezultatima toga, nažalost kratkoga i nezavršenoga, istraživanja.

Krešimir Čvrljak

HAZU, Zrinski trg 11, Zagreb

e-adresa: cvrljakk@hazu.hr

DALMATINSKA ZAGORA U DIJARIJU CARA I KRALJA FRANJE JOSIPA I. GODINE 1875.

Tek što je bio isplaniran dugi put duž današnjeg hrvatskog Jadrana, ali i dijela crnogorskog, preciznije, od Pule do Budve u trajanju od ravnih mjesec i pol dana (1. travnja – 15. svibnja), itinerar Franje Josipa I. doživljava u Hrvatskoj jaki publicitet. Osim što će Cesare Garimberti, carev putopisac i kroničar, kao očevidac potanko, iz dana u dan unositi u carev dijarij sve na što je car nailazio, što je vidio, slušao, dodirivao i nogama gazio te o tome u Zadru god. 1877. objavio pozamašnu knjigu, iscrpno će se na to carsko putovanje osvrnuti i Emilio Schatzmayer, profesor na Carsko-kraljevskoj višoj gimnaziji u Zadru. Učinio je to u knjizi *Die Kaiserreise nach Dalmatien* (Zara 1875.). Carev dolazak u Dalmaciju u sklopu je sveobuhvatnog pohoda što ga je “Augusto Viaggiatore” poduzeo u najjužnije pokrajine svoga carstva. Međutim, prema zadanoj temi iz naslova, nas ovdje zanimaju ipak samo one dionice careva puta koje Franjo Josip I. nije preplovio, uz više drugih, u luksuznoj jahti “Fantasia”, nego u drndavoj kočiji ili krutom sedlu, a ponegdje i pješice prevalio na stotine kilometara po dalmatinsko-zagorskim vrletima, strminama, usponima i spustovima, uzvisinama i udolinama, usjecima i ravnicama, uz rijeke, rječice, potoke i jezera, po kiši i proljetnoj studeni, od Krke do Neretve. Od Skradina do Metkovića car stiže na područja deseterih komuna u kojima je obitavalo oko 127 tisuća stanovnika. Na cijelom tom području školska nastava se odvijala u 47 škola u koje su djeca pristizala iz 225 sela, iz 75 katoličkih župa i 31 parohije različitih istočnih obreda. Uza sve te napore i za čovjeka srednje životne dobi u kojoj se tada Franjo Josip I. nalazio (1830.-/1875.-/1916.), cara je sve zanimalo i za sve smagao volje, snage i vremena da sve razgleda i obiđe. Garimberti je očevidac napora što ih je poduzeo odlučni i odvažni monarh. Car se na trenutke premetao iz vladara u običnoga putnika čija je radoznalost i način promatranja obilježje mnogih znamenitih putnika od kojih su neki ranije, a neki kasnije tek manjim dijelom prošli stopama Franje Josipa I. Kao poglavito obilježje cara putnika Garimberti u dijarij unosi minucioznu skrb da ništa ne propusti od onoga što mu se činilo prikladnim u naumu i želji da pridonese boljitku i u tim zakutcima

svoga carstva. Zbog toga je u visokom stupnju morao biti samoprijegoran na putu do zacrtanog cilja. Uspjehu toga složenog putovanja car je zacijelo i osobno pridonio. Imaju li u nekome potvrdu riječi francuskoga kralja Luja XVIII. da je točnost uljudnost kraljeva, onda je svakako imaju u caru Franji Josipu I. koji je uvijek u isto vrijeme rano odlazio na počinak, ranom zorom ustajao i uvijek u šest sati poslije podne objedovao.

Carev dolazak iz Zadra u Obrovac 14. travnja dolazak je nadomak Dalmatinske zagore. Uprizorenje dočeka u Obrovcu prototip je scenarija svih nadolazećih dočeka kakvi će ga u većoj ili manjoj mjeri iznijansirano pratiti sve do Metkovića 26. travnja: natiskano mnoštvo naroda, istegnuti vratovi, ozele-njeli slavaluci, zastave, živopisne narodne nošnje, pucnji iz mužara i arkebuza, uz neizostavne “živio!”, “živio!”. No, tim dočecima i brojnim boravcima, uz više noćenja po nekim dalmatinsko-zagorskim komunalnim središtima, ali i selima, car udara osoban, pomalo egzotičan pečat: zalazi u škole, propituje učenike, pohodi katoličke i pravoslavne crkve i u pokojoj katoličkoj pribiva ranoj misi. Ne propušta posjetiti ni komunalne zatvore te ponegdje pomilovati kojega od zatvorenika. Neizostavno bi upriličio susret s jednim i drugim klerom i komunalnim vlastima te se sa svakim pojedinačno porazgovarao, osobito za objeda. Zanimao bi se za sveukupan život u dotičnom kraju: za poljoprivredne kulture, upravni ustroj, školstvo, vjerski život i dr. Car je bio upravo maštovito dosjetljiv u svojoj egzotici. U susretu sa sirotinjom, njihovom neimaštinom i oskudicom, njihovim dronjcima i trajnoj izgladnjelošću, Franjo Josip I. obvezno je driješio carsku kesu i podašno dijelio fjorine, u prvom redu siromasima, ali i u druge svrhe. Osjetili su carevu izdašnu ruku npr. i siverički rudari, ali i brojni fratri na dočecima i ispraćajima. Posebnu pozornost očevicima i carevoj pratnji zasigurno su na dvama mjestima pobudili turski graničari koji su cara propisno pozdravljali dok se šetao uz granicu s turskom Bosnom.

Nameće se opći dojam da je carev obilazak Dalmatinskom zagorom protekao u besprijekornoj organizaciji, kako prethodno u glavama i na papiru planera i organizatora u Beču, tako i kasnije na terenu. S Garimbertijevim i Schatzmayerovim opisom careva putovanja kroz Dalmatinsku zagoru slika Zagore projicirana je u kulturnu Europu koja se tako iz Garimbertijeva podrobnog opisa upoznala, između ostaloga, s cijelom tehnikom održavanja sinjske alke, kao i tehnologijom rada siveričkog rudnika. Garimbertijev *Diario storico del viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I.* znatno je više od pukog putnog dnevnika. Obiluje naime historiografskim (već u naslovu za Garimbertija je njegov putni dnevnik *Diario storico*), kulturološkim, demografskim, gospodar-skim, statističkim, crkveno-povijesnim, administrativnim, vojnim, školskim i

drugim podacima koji uokviruju sliku općeg stanja u dalmatinskom zaleđu, od Krke do Neretve u drugoj polovini 19. st. U Garimbertijevu *putnom* dnevniku čitatelj se samo kroz Dalmatinsku zagoru upoznaje s desecima imena iz hrvatske kulturne povijesti, zatim iz onodobno aktualnog političkog, vojnog, upravnog, administrativnog i crkvenog života. Time i još mnogo čime Garimberti verificira tezu francuskog filozofa i pisca Constantina François Volneya de Chasseboeuf (1757.-1820.) da putopisna vrsta pripada povijesti, a ne romanima ili još točnije: “a ne književnosti”.

Miljenko Buljac

Gimnazija Dinka Šimunovića u Sinju, Dinka Šimunovića 10, Sinj
e-adresa: miljenkobuljac@gmail.com

ZABLUDE I U NOVIJIM ODJECIMA PUTOPISNE PROZE ALBERTA FORTISA I IVANA LOVRIĆA – MORLAŠTVO, NADNACIONALNA KATEGORIJA I TUĐINSKA VJERODAJNICA

U ovom rad želi se prikazati *Viaggio in Dalmazia (Put po Dalmaciji)* Alberta Fortisa (Venezia 1774.) i njegova dopuna iz pera Ivana Lovrića u dijelovima putopisa vezanim za Dalmatinsku zagoru, njihove recepcijske odjeke, one davne i ovodobne, uključivši i neke novovjeke, kojima je svrha promicanje balkanske paradigme, isticanje pučke paradigme iznad nacionalne. Obje su knjige prinosi talijanskom jezičnom izrazu, diskurzivno štivo, putopisne studije, rasprave pisane popularno-znanstvenim stilom. Knjige su izazvale modu *morlakizma* u europskim književnostima, zanimanje za narodnu kulturu, folklor i za gospodarska ulaganja zanimljiva zapadnjacima. Fortis je poticao kritiku konzervativnog svećenstva u osvit Francuske revolucije, a u hrvatsku kulturu unio je liberalni duh europskoga zapada i tako utjecao na paralelan tijek – agnostički, za razliku od čvrste struje kršćanskog prosvjetiteljstva koja je branila kršćansku doktrinu o *svega svita vikovima*. Zabludama Fortisovim i Lovrićevim čak je i u svijesti današnjeg čovjeka osnažena činjenica o Morlachiji, geopolitičkom prostoru negdašnjeg dijela Ilirika koji se tijekom 16. i 17. stoljeća našao u sastavu Otomanskog Carstva, također i o tzv. Morlacima, prema Fortisu, stanovnicima na toj krpici zemlje, i morlaštvu, pojavi koja nekim teoretičarima nije samo mentalitetna, antropološka, nego bitna sociološka, nacionalna i nadnacionalna kategorija, što ova rasprava želi osporiti.

Ivana Kurtović Budja

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Ulica Republike Austrije 16, Zagreb
e-adresa: ikurtov@ihji.hr

DUGOPOLJSKI GOVOR – JUČER I DANAS

Dugopoljski govor pripada dalmatinskim novoštokavskim ikavskim govorima. Ti se govori razlikuju s obzirom na to jesu li bliže moru ili su za gorom: govori bliže moru imaju jezične crte u literaturi znane kao *adrijatizmi*. Te jezične crte govori u zaleđu dalmatinskih planina nemaju ili ih imaju samo kao dubletne oblike što je odmah znak da se sustav pojedinoga govora raspada.

U radu se proučava sve veće približivanje dugopoljskoga govora govorima iz primorja na svim jezičnim razinama, a osobito na fonološkoj i morfološkoj.

Ukidanje opreke među dvama parovima afrikata, sudbina fonema *h* i *f*, zaptvorenost i diftongacija samoglasnika te neka prozodijska obilježja uz proučavanje sudbine množinskih padeža, prošlih vremena i morfološkoga naglaska predmet su ovoga rada.

Dugopoljski će se govor usporediti s okolnim govorima.

Zrinka Banić

Karlovačka 2, Split

e-adresa: zrinka.banic@gmail.com

TOPONIMIJA DUGOPOLJA

Istraživanje toponomastičke slike Dugopolja predstavlja pokušaj da se za-
piše, opiše i interpretira suvremena toponimija ovog mjesta.

Sadašnje jezično blago starijih generacija i jest blago u pravom smislu rije-
či jer je to jezik (odnosno cijeli jedan svijet) koji djelomično iščezava pod priti-
skom modernih tekovina. Dosadašnji način života vezan za poljoprivredu i sto-
čarstvo postupno nestaje i ustupa mjesto novom. Iz tog razloga postupno odu-
mire i sve ono (ne)materijalno što pripada tom prošlom vremenu. Stoga se stva-
ra potreba da se očuva taj svijet, a jedan od načina je i terensko prikupljanje to-
ponomastičke građe anketiranjem autohtonih govornika.

U dosadašnjem istraživanju evidentirana su 273 toponimska lika, a odno-
se se na područje mjesta Dugopolja i sjevernih padina Mosora koji katastarski
pripadaju mjestu. Treba kazati da terenska istraživanja imaju svoje manjkavo-
sti. Zbog objektivnih okolnosti radi se s ograničenim brojem ispitanika koji daju
svoje trenutno znanje i sjećanje. Osim toga, jezik je kompliciran rezultat indi-
vidualnog naslijeđa koje ima korijene u povijesti, određen je geografskim polo-
žajem i pod jakim je utjecajem socijalnih čimbenika. S druge strane, dobiveni
korpus toponima podloga je za interdisciplinarni rad na njegovim raznim as-
pektima. Zanimljivo je usporediti dobiveni korpus s ostalim sličnim lingvistič-
kim istraživanjima.

Dobiveni skup toponima prezentiran je u tablicama koje sadrže, osim topo-
nimskog lika i kratkog opisa, posebna pojašnjenja u dijalektu anketiranih sugo-
vornika. Dalje ih se može pratiti na posebno izrađenim toponomastičkim kar-
tama i naposljetku u abecednom kazalu. Ukupan korpus ima svoju jedinstvenu
vrijednost jer je potkrijepljen izvornim audiozapisom. Kao takav, dobar je te-
melj za daljnja istraživanja koja su potrebna ne samo ovom mjestu i regiji, nego
ponajprije našem vremenu jer zub vremena čini svoje. Ono što propustimo evi-
dentirati sada, prestat će postojati u sadašnjem obliku i tako će biti zauvijek iz-
gubljeno.

Vlado Pandžić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za kroatistiku, Ul. Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb
e-adresa:vpandzic@ffzg.hr

SVEČANI GOVORI ANTE KOSTANTINA MATASA – KLASIČNA NADAHNUĆA ZA HRVATSKO DOMOLJUBLJE

U ovome se radu poglavito raščlanjuju, prosuđuju i procjenjuju svečani (prigodni) govori Ante Kostantina Matasa, profesora hrvatskoga jezika i povijesti te ravnatelja Franjevačke klasične gimnazije u Sinju (1858–1878). Vrlo su značajni, klasični i uzorni poticaji usvješćivanju hrvatskoga domoljublja u Dalmatinskoj zagori, ali i cijeloj Dalmaciji. Znameniti prosvjetitelj, propovjednik i govornik izravno je svečanim (prigodnim) govorima nadahnjivao svoje učenike, kolege profesore, franjevačku subraću i ostale nazočnike. Dalmatinski franjevci, njegovi učenici i sljedbenici, desetljećima su u skladu s njegovim pobudama promicali hrvatsko domoljublje. Istraživanja povijesnih izvora pokazuju da je imao sljedbenika i drugdje među Hrvatima, osobito gdje su bili dostupni rukopisi njegovih propovijedi i govora te tiskane propovijedi i govori. Imali su odjeka i među Albancima.

Nada P. Duić-Kowalsky

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Runjaninova 2, Zagreb
e-adresa: *croatia.nostra@gmail.com*

TRADICIJSKA BAŠTINA (IDENTITET) U DISKURSU GLOBALIZACIJE I EUROPEIZACIJE

Tradicijska baština – identitet nekog naroda ili skupine ne utječe samo njegovo etničko porijeklo, nego u prvom redu prostor i vrijeme u kojima ljudi žive. Značajnu ulogu imaju odnos prema državnoj vlasti, vjera i kultura. To uvjetuje i zanimanje kojim će se ljudi baviti ili su se bavili.

Ruralni prostor promatranog područja, u ovom slučaju Zagore, koji obilježava tradicijska baština u interakciji dominantnih obilježja dinarskog i jadranskog kulturološkog areala u najvećoj mjeri, danas se nalazi na udaru sveopćih gibanja: globalizacije i europeizacije koja su dio sveopće slike ili stanja današnjeg svijeta u cjelini.

Marko Dragić

Filozofski fakultet Split, Sinjska 2, Split

e-adresa: mdragic@ffst.hr.

USMENA I PUČKA EPIKA U TRADICIJSKOJ BAŠTINI HRVATA IZ MUČKO-LEĆEVAČKOG PODRUČJA

(...) dobro je da narod sam zaviri u dušu, da otvori krvavu knjigu minulih dana, jer je prošlost vazda zrcalom sadašnjeg doba. Dobro je da narod sazna gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i podičio. To neka mu je naukom za buduća vremena.

August Šenoa, *Seljačka buna*

U radu se navodi i interpretira dvadesetak primjera usmene i pučke epike mučko-lećevečkog kraja. Primjeri su nastajali u selima: Kladnjicama, Ogorju Donjem, Ramljanima, Niskom i Brštanovu od 2004. do 2010. godine. Najviše je primjera novelā i povijesnih predaja. Tamošnji junaci: Stipe Matas, Gale Knezović, Mijoč Galić kao i Andrijica Šimić i danas su usmenoj komunikaciji u tome kraju. Potresna je pučka pjesma o Luci Maleš koju su partizani strijeljali 1943. godine. Navedeni primjeri imaju životnu i estetsku funkciju, a značajan ih dio ima antologijsku vrijednost. Prosječna starost kazivačica i kazivača je osamdeset godina, što pored ostaloga, upozorava na opasnost od trajnoga gubljenja iznimnoga tradicijskoga blaga. Tradicijska kulturna baština najzaslužnijom je za očuvanje identiteta svakoga naroda. U toj baštini sadržano je višestoljetno i višemilenijsko iskustvo predaka koje je edukativno i didaktično.

Marin Buovac

Đure Basaričeka 4, 23 000 Zadar.

e-adresa: marin.buovac@zd.t-com.hr

ANTROPONIMI, HAGIONIMI I SANKTOREMI U DJELU
ALBERTA FORTISA
PUT PO DALMACIJI

U čuvenom znanstvenjačkom putopisnom djelu prosvjetiteljstva Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji* iz druge polovice 18. stoljeća izdvojen je određen broj antroponima koji se u ovom radu analiziraju. Uz načela antropomastike, na dotičnim primjerima ukazuje se, koliko je to moguće, na njihovu etimologiju. Također, spomenuti antroponimi imaju u određenom segmentu svog štovanja i teoforična svojstva uzdizanjem dotičnih referenata na razinu određenog božanstva npr. štovanje carskog kulta, staroslavenskog – praindoeuropskog božanstva ili pak u vidu kršćanskog sveca. To samo dodatno potvrđuje trajno zanimanje i interes Alberta Fortisa kao humanistički naobraženog čovjeka za sinkronijski, ali i dijakronijski religijski aspekt morlačkog naroda na ovim područjima kroz njegovu burnu povijest. Treba napomenuti da se u ovom radu pristupilo razradi spomenute problematike koju je Alberto Fortis tek načio, stvarajući time zaokruženu i sistematičnu sliku o religijsko-duhovnom životu morlačkoga naroda.

Dijana Ćurković

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Ulica Republike Austrije 16, Zagreb
e-adresa: *dcurkov@ihj.hr*

MIKROTOPONIMIJA BITELIĆA

U radu su analizirani mikrotoponimi Bitelića, sela 15-ak kilometara sjeverno od Sinja. Uspoređene su katastarske mape (iz različitih povijesnih razdoblja – mletačke, turske, austrougarske, hrvatske) s podacima prikupljenima na terenu. Cilj je pokazati kako su se društvene promjene, u prvom redu industrijalizacija i ruralni egzodus, reflektirale na jeziku, odnosno na imenima kojima lokalno stanovništvo bilježi svoj kraj. Provedena je dvostruka jezična analiza: jedna je semantičko-motivacijska, dok je druga analiza podrijetla imena. Prva će pokazati prema čemu su ljudi imenovali toponime, a druga utječe adstrata – talijanskoga, turskoga i (najbitnijega) čakavskoga.

Josip Faričić

Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Franje Tuđmana 24 i, Zadar
e-adresa: jfariacic@unizd.hr

ZAGORA DOBITNIK ILI GUBITNIK U LITORALIZACIJI SREDNJE DALMACIJE

Zagora je zaobalni prostor srednje Dalmacije u kojem se posljednjih desetljeća zbivaju intenzivni društveno-gospodarski procesi koji korjenito mijenjaju njezina temeljna obilježja, osobito tradicionalnu prostornu organizaciju. Gotovo je neshvatljivo kako se nadomak Splitu, Trogiru i Šibeniku, na svega 20 do 30 min vožnje osobnim automobilom ili cestovnim javnim prijevozom (kao nove geografske odrednice za udaljenost), dakle, u neposrednoj blizini tih hrvatskih primorskih gradova, tako malo očituje maritimnost u društveno-gospodarskom smislu. Kao da se utjecaj mora osjeća samo do prve crte grebena primorskih uzvisina.

Prevladavajući procesi depopulacije i deagrairizacije događaju se u kontekstu sveobuhvatne litoralizacije u primorskom prostoru Hrvatske. Taj složeni proces je spontan, a u hrvatskim obalnim regijama, pa tako i u srednjoj Dalmaciji, zbiva se uglavnom nekoordinirano i neplanirano kao posljedica dugotrajnijeg procesa demaritimizacije Hrvatske i prostorno-strateške jadranske (dez)orijentacije. Svojevrsni apsurd u kojem Hrvatska kao primorska zemlja u kojoj je, sukladno općim procesima na obalama susjednih sredozemnih zemalja, litoralizacija činjenica koja se očituje u fizionomskoj i funkcionalnoj preobrazbi obale i zaobalja, još uvijek nije u cijelosti zadobila atribut pomorske zemlje koja sustavno – planski i dugoročno – oslanja svoj svekoliki razvitak na golemim potencijalima obale, otoka i pripadajućeg mora. Ipak, noviji prostorno-planerski dokumenti od državne do lokalne razine kao i sporadični te metodološki i funkcionalno nepovezani koraci lokalnih zajednica pokazuju postupni i spori zaokret od polariziranog prema uravnoteženom razvitku obalnih regija duž cijeloga geografskog profila zaobalje – obala kopna – otoci. Donedavno napušteno i zapušteno područje najvećeg dijela Zagore poprima veliku vrijednost u onim društveno-gospodarskim sustavima koji svoj razvoj temelje na održivosti, odnosno uvažavanju svih elemenata prirodne i kulturne baštine koja nije samo geografska kulisa, već dinamična sastavnica prostora.

Razmišljajući o Zagori kao gubitniku i dobitniku u procesu litoralizacije srednje Dalmacije moguće je pronaći argumente *pro* i *contra* obje kolateralno “natjecateljske” kategorije. Zacijelo je s aspekta dosadašnjega ruralnog egzodusa i nebrige šire društvene zajednice prema zagorskom prostoru moguće apostrofirati gubitnički položaj Zagore. Istodobno, ekološki uglavnom očuvan prostor ujedno je područje velike bioraznolikosti i areal prežitaka tradicionalne hrvatske ruralne kulture.

Najjednostavnija slika zagorskog sela je takva da su školska zvona u omanjim soc-realističkim betonskim zdanjima utihnula, a zrak je ispunjen pogrebnim zvonima s drevnih hrvatskih kamenitih crkvice, oaza mira i duhovnosti. Međutim, preostalo stanovništvo Zagore nije moguće u potpunosti izjednačiti sa statičnim auditorijem koji bi takav scenarij dodatno motivirao na odlazak u obližnje ili udaljenije hrvatske gradova i druga odredišta iseljavanja. Pozitivni primjeri, doduše rijetki, kao što je slučaj Dugopolja, svjedoče da je smislenim planiranjem prometne i ostale infrastrukture kao i inicijativom lokalne zajednice moguće iskoristiti temeljne razvojne resurse razvijajući različite oblike ekonomije, stvarajući nove gospodarske i društvene vrijednosti, a istodobno rastećući obližnji splitski prostor koji se guši u urbanističkom kaosu i gospodarskoj recesiji. Doista, za Zagoru je ohrabrujuća slika da u zaleđu drevnoga Splita, najvećega i najvažnijega hrvatskog primorskog grada, u okružju stjenovitoga krškog reljefa i uz novoizgrađene tvorničke i trgovačke zgrade odjekuju note vrhunskih klasičnih djela i uzvici s vrsno uređenih sportskih terena. Međutim, različiti geografski pokazatelji još ne mogu potvrditi tezu da bi Zagora bila eventualni dobitnik litoralizacije srednje Dalmacije budući da je primjera društvene i gospodarske revitalizacije malo.

Vladimir Lay

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Marulićev trg 19/I, Zagreb

e-adresa: vladimir.lay@pilar.hr

ZAGORA 2020. GODINE – MOGUĆI SADRŽAJI I SMJEROVI OPSTANKA I ODRŽIVOG RAZVOJA OVOG DIJELA NAŠEG PRIOBALJA

U radu se raspravlja o sociološkim razvojnim pitanjima ili budućnosti prostora iza gore, u brdskom zaleđu Splita i Šibenika s mrežom od sedamdesetak naselja. Pri tome se, naravno, nisu mogla zaobići ni pitanja kako narod u tim naseljima, na tome prostoru živi danas? Što su glavne gospodarske aktivnosti? Koji način reprodukcije društvenog života je vladajući? Što karakterizira lokalnu ekonomiju i kulturu opstanka? Koliko je prisutna nekomercijalna poljoprivreda i proizvodnja hrane za vlastite potrebe? Što Zagora proizvodi za tržište i “izvozi” iz nje? Koliko ljudi radi “za državu”?

Od čega će narod živjeti u narednom desetljeću? U kome smjeru će se razvijati mogućnosti konvencionalne i ekološke poljoprivrede? Koje su mogućnosti izletničkog turizma? Kakve su razvojne mogućnosti malog poduzetništva? Zagora – barem jednim dijelom – kao rezidencijalni prostor povratnika, umirovljenika i sl.? Mogućnosti Zagore kao prostora za doseljavanje novog stanovništva?

Sažeto, u žarištu naše pažnje je pitanje: koji su osnovni mogući sadržaji i smjerovi konkretnog društvenog i gospodarskog razvoja Zagore npr. do 2020. godine koji bi imao dugoročniju održivost? Kako da lokalni živalj opstane na ovim prostorima u kontekstu globalizacije, odnosno neoliberalnog globalizma gdje su tržište roba, usluga, radne snage i kapitala temeljni regulatori društvenih odnosa i na lokalnoj razini?

Ivan Carević

Geografski odsjek PMF-a u Zagrebu, Marulićev trg 19/II, Zagreb
e-adresa: <mailto:audax@net.hr>

PROBLEMI I MOGUĆNOSTI ODRŽIVOG RAZVOJA OMIŠKE ZAGORE NA PRIMJERU OPĆINE ŠESTANOVAC

Prostor Omiške zagore tipski je primjer područja krške periferije zahvaćene negativnim demografskim procesima koji se odražavaju na sveukupan društveni život. To je već duže vrijeme područje iseljavanja stanovništva uzrokovano ograničenim mogućnostima ekonomskog razvoja, povezanog prvenstveno s prirodnom osnovom, ali i funkcionalnim zapostavljanjem navedenog prostora, što je posebice izraženo od 50-ih godina 20. stoljeća. Sve se to odrazilo i na društveni život Omiške zagore. Smanjenje broja stanovnika, ugar, propadanje seoskih kuća i gospodarskih objekata, tipična su današnja slika sela većeg dijela Omiške zagore.

U ovom će se radu nastojati utvrditi temeljni problemi *modela održivog razvoja*, s naglaskom na društvenu komponentu, kao glavnu nositeljicu cjelokupnog razvoja. Ovaj rad temelji se na istraživanjima prostora općine Šestanovac kao nerazvijenog područja omiškog kraja, a s ciljem utvrđivanja glavnih problema i mogućnosti održivog razvoja cjelokupne Omiške zagore.

Ivo Šimunović

Ekonomski fakultet Split, Matice hrvatske 31, Split // Slavićeva bb, Split
e-adresa: *ivo.simunovic@efst.hr*

NASELJA ZAGORE IZMEĐU PLANINSKE, DOLINSKE I OBALSKE EKONOMIJE

Naselja su pouzdana svjedočanstva dugotrajnih i trenutačnih promjena razvoja u prostoru.

Područje srednje Dalmacije geografski se dijeli na zaobalno, priobalno i otočno područje. Svako to područje obilježavaju različiti geografski fenomeni, a najviše reljefni koji to inače funkcionalno cjelovito područje odvajaju u posebne mikroregije koje se razlikuju pored reljefa, klimom, prirodnim vrijednostima, uvjetima i načinom življenja. Zagora, kako se ona u govoru srednjodalmatinske regije nazivlje i po tome prepoznaje u odnosu na sva druga zaobalna područja hrvatskog priobalja, je područje našeg promatranja s gledišta dugotrajnih socijalnih i ekonomskih promjena.

Tri su, globalno gledano, razdoblja koja su bila obilježena dominacijom jedne vrste lokalne ekonomije. Prvo razdoblje nazivamo "planinska ekonomija" u kojoj je dominiralo stočarstvo. To su inače vrlo rana vremena iz hrvatske povijesti koja su nešto duže trajala u ekonomiji Zagore. Ta ekonomija traje još uvijek, ali nije dominantna u strukturi gospodarstva. Iako je to po svom karakteru tip nomadske ekonomije, ipak su s tom ekonomijom u planinskim predjelima nastajala brojna naselja. Najveći dio tih naselja podrijetlom su iz vremena kada su na tim područjima boravili neki drugi narodi. Radi se više o tipu ekonomije i tipu naselja koja tu ekonomiju prate, nego o tipu para ekonomije i naselja koji ima isključivo nacionalno obilježje.

Drugo razdoblje obilježava tip dolinske ekonomije koja je bila raznovrsnija, ekonomski uspješnija i prostorno postojanija. To je razdoblje koje obilježava u početku agrarna ekonomija i u novije doba industrija. Stanovništvo planinskih naselja spušta se u doline i krška polja gdje se naselja okrupnjavaju, nastaju brojni gradovi i naglo podiže standard življenja.

Treće razdoblje velikih socijalnih i ekonomskih promjena je razdoblje u kojemu živimo. Njega obilježavaju veliki infrastrukturni zahvati, koji spajaju Zagoru i obalna područja. U tom razdoblju nastaju velike promjene pod utje-

cajem Splita i brojnih srednjih i manjih gradova i u kojem strujanja ljudi, robe i informacija, to područje veže u jednu nerazdvojivu regionalnu cjelinu.

Pred nama je budućnost koja će izazvati mnoge nove ideje o razvoju Zagore, mudrost vođenja razvoja ne će biti toliko u upravljanju kapitalom, nego u očuvanju vrijednosti Zagore koje ona ima.

Nemamo pravo upravo mi da “danas” izbjegnemo odgovornost za njezinu sudbinu.

Igor Šipić

Lučićeva 3, Split

e-adresa: igor.sipic@st.t-com.hr

ČOVJEK I PROSTOR ZAGORE – OD PLANSKE DO GLOBALIZACIJSKE EKONOMIJE

Budući da globalizacija nije samo ekonomski problem, već i sociološki, poglavito i kulturološki, pa i ekološki, jedini pravi učinkoviti otpor može se utjeloviti razvijanjem osjećaja zavičajnosti i domovinstva, pružanjem otpora novom globalizacijskom “kmetstvu”. Takvo stajalište izravno utječe na jačanje demografske osnove zagorskog stanovništva, a ona opet aluvijalno djeluje na sve pore ekonomskog i društvenog života. Prostor i čovjek ključni su čimbenici obrane, infrastruktura više nije temeljno pitanje gospodarske održivosti Zagore. Gubitak identiteta pojedinca nije samo pitanje represivnih, totalitarnih društava, tek će se vidjeti pogubnost po čovjeka izvrnutog bitku globalizacijskog kolosa.

Uz endogene čimbenike privrednog razvitka jednog područja to se čini najznačajnijim egzogenim čimbenikom razvitka Zagore. Ispravak nepravde nanesene narodno-planskom, a potom socijalističkom ekonomskom politikom i društvenim planiranjem, bezuvjetan je čimbenik povratka stanovništva svojim korijenima. U međuvremenu stvoren je profil novog bipolarnog urbano-ruralnog stanovnika sa svim posljedicama komunalno-infrastrukturni i kulturni ustroj i razvoj jednog grada, sela i regije. U uvjetima tranzicijskog razdoblja, napuštanjem društvenog, a promoviranjem privatnog vlasništva, kao jednog od temeljnih oblika ljudskih prava, profil je prerastao u “ničijeg” čovjeka. To izaziva goleme socijalne potrebe koji se mogu rješavati samo dugoročno. Stoga povratak na višestoljetnu tradicionalnu stočarsko-ratarsku zagorsku ekonomiju ne smije biti isključivi temelj, ali mora poduprijeti aktivna nastojanja samoodržanja prepoznatih kulturno-povijesnih cjelina. Tekuća ekonomska politika i njene neposredne mjere moraju vratiti svrsi opustjela zemljišta, kapitalom i tehnologijom intenzificirati ratarstvo okrupnjenog posjeda, svojemu prostoru moraju vratiti oduzetog im čovjeka. Njihova kohezija garancija je dugoročne održivosti ekonomskog razvitka regije.

Mate Matas

Učiteljski fakultet Zagreb, Podružnica Petrinja, Matice hrvatske 12, Petrinja
e-adresa: mate.matas@zg.htnet.hr

MLINICE NA VRBI – NEKAD ZNAČAJNI GOSPODARSKI OBJEKTI

Bez obzira na naglašenu bezvodnost i svojevrсну areičnost, Zagora odavna poznaje i mlinice vodenice. Na osnovi uvida u katastarsku dokumentaciju, topografske karte kao i brojenjem ruševina putujući *Vrbom nizvodno* može se zaključiti kako je taj kratki tok, malih nagiba i naglašenog fluvijalnog režima (ljeti praktički presušuje), koji se u literaturi češće naziva bujicom, potokom, ili torenetom nego rijekom, u proteklim vremenima pokretao dvadesetak mlinica, sličnih po veličini i izgledu, ali različitih po kvaliteti samljevenog brašna. Imajući u vidu da su hrvatski velikaši Nelipići iznad Vrbe imali svoj grad Brečevo, lako je zaključiti da su u svom posjedu imali i mlinice na Vrbi. One se spominju i osmanlijskim defterima, a sigurno su radile i u razdoblju mletačke, francuske te prve i druge austrijske uprave nad ovim prostorima. U posljednjih stotinjak godina njihova djelovanja mlinice na Vrbi bile su u vlasništvu moćnijih obitelji iz: Postinja, Radunića, Ramljana, Bračevića, Kljaka i Čavoglava, tj. Kerumi, Bakovići, Odaci, Kurobase, Žmire, Tešije, Zorine, Šuljci, Matići, Prkići, Borozani i dr., a u njima su uz stanovnike spomenutih sela mljeli i stanovnici podmosečkih sela, Nisko, Kladnjice, Čvrljevo, Vinovo i dr.

Mlinice na Vrbi kao i na drugim sličnim tokovima u pravilu su imale dvije etaže. U donjem ili prizemnom dijelu vješti mlinari su razlikovali: tapun, potežnicu ili krik, kolobaču, oklonicu ili trupinu, žlice, vreteno, osnac, babu ili kobilu, podvalu, konja ili ingir, *balotu* i sl.

U gornjem dijelu dominirao je drveni i prema donjem dijelu suženi koš, na čijem se dnu nalazila *kopanjica*, kopanja, kobra, korito, ili opalac, nešto niže od razine donjeg mlinskog kamena stajao je drveni sanduk – mučnica .

Treći važni dio mlinskog pogona je umjetno napravljeno jezerce u rukavcu glavnog toka iznad mlinice ili *jaža* u kojem se skupljala voda potrebna za pokretanje mlina. Na donjem dijelu jaže bliže mlinici bila je brana ili ustava, u njoj poseban četvrtasti otvor napravljen u većim kamenim blokovima s posebno iskopanim i dosta pravilnim žljebovima. U njih se umetala posebna daska ili *vratnica*.

Mlinice na Vrbi kao i u ostalim dijelovima Dalmatinske zagore naglo su gubile na značenju iza Drugoga svjetskog rata. Njih su postupno zamjenjivali mlinovi na motorni pogon koji su podignuti u Muću (1947.) i nekim drugim mjestima. Na gubitak njihova značenja velik je utjecaj imalo i zamiranje poljoprivredne proizvodnje u zagorskim selima općenito, koje je bilo povezano s ubrzanim iseljavanjem stanovništva iz tih sela kao i razvoj trgovine tako da se u zadružnim prodavaonicama moglo kupiti dovoljna količina, prividno kvalitetnijeg brašna.

Sami objekti i *jaže* najviše su stradali tijekom gradnje nove trase ceste prema Drnišu (zadnjih 6 km dovršeno je 1973. godine). Pri tome graditelji nisu odveć brinuli za nekadašnje prepoznatljive sadržaje na Vrbi. Miniranjem i teškim strojevima oštećene su skoro sve mlinice, a višak materijala je uglavnom završio u *jažama*. Naknadno se uz građevni materijal u jažama završavale i sve veće količine raznovrsnog otpada.

Zdravko Živković

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Runjaninova 2, 10000 Zagreb

e-adresa: zdravko.zivkovic@min-kulture.hr

RURALNI TURIZAM U ISTOČNOM DIJELU OPĆINE UNEŠIĆ (NASELJA ČVRLJEVO, UTORE GORNJE I VINOVO GORNJE) – PRETPOSTAVKE I MOGUĆNOSTI

U radu se, uz opće napomene o ruralnom turizmu, analizira mogućnost njegova razvoja u istočnim dijelovima općine Unešić, tj. u naseljima Čvrljevo, Utoře Gornje i Vinovo Gornje. U tu svrhu ukratko je objasnio njihova prirodno–geografska obilježja, tj. reljefno–geološke, klimatsko–vegetacijske i hidrografske posebnosti, kao i demografska obilježja koja predstavljaju značajan faktor razvoja seoskog turizma.

Posebna pozornost posvećena je specifičnom tradicijskom graditeljstvu u tom prostoru i naglašava se kako ono spada u red najvršnjeg i najsačuvanijeg u Republici Hrvatskoj i da je ono, u velikoj mjeri, odraz reljefno – geoloških posebnosti tog prostora, ali i graditeljskog umijeća ljudi iz tog kraja i njihovih gospodarskih mogućnosti. U tom pogledu posebno se ističe kombinacija kuće katnice (kule) i uz nju kužina ili kuća s ognjištem.

Među turistički privlačne čimbenike ubrajaju se čistoća zraka prožetog mirisima ljekovitih trava (kadulja, trava iva, vrisak dubčac, majčina dušica, metvica, smilje i brojne druge), zatim tradicionalna kuhinja i jela, dobra prometna dostupnost, tradicijski život itd.

Istaknuto je kako u razvoju seoskog turizma u tim naseljima treba koristiti iskustva iz susjednih i udaljenijih prostora i nužnost planskog i postupnog razvitka kao i zahvate koje u tom pogledu treba što prije napraviti (uređenje starih kamenih kuća i njihovo prilagođavanje zahtjevima davanja turističkih usluga, ali uz poštivanje tradicijskih materijala, bolja i kvalitetnija vodoopskrba, uređivanje putova i pristupa atraktivnijim lokalitetima, popravci urušenih suhozidina i sl.

Jurica Botić

Osnovna škola Primorski Dolac, Primorski Dolac

e-adresa: jurica_botic@yahoo.com

OPOR I KOZJAK – SPONA PRIOBALJA I ZAGORE

U okviru prostorne definicije pojma Zagora, brdo Kozjak i Opor kao zapadni nastavak Kozjaka, zauzimaju bitno mjesto u određivanju južne granice te u geografskom i kulturnom smislu jedinstvene cjeline. Ta granica definirana je vrhovima navedenih brda koji jasno određuju izloženost obližnjih naselja zagorskim ili primorskim kulturnim utjecajima. Međutim, brdo Opor u središnjem dijelu širi se u svojevrsnu visoravan na kojoj se formiralo istoimeno naselje, čiji prvi spomen potječe iz početka 13. st. kada se spominje kao naselje koje pripada Trogiru.

Iako je danas Opor jedino brdsko naselje kojem vidimo jasne tragove, potrebno je naglasiti da su sve do dolaska Turaka na ove prostore obronci ovih brda bili naseljeni. Zbog turske opasnosti, potkozjačka sela ostala su bez svojih stanovnika u korist susjednih kaštelanskih naselja, dok je Opor zbog prostorne izoliranosti znatno manje bio izložen izravnom utjecaju Osmanlija i zbog toga ostao napučen. Ipak, mletačko-turska granica Opor je uvrstila u osmanlijski teritorij što je značajno utjecalo na kulturni identitet njegovih stanovnika kroz interakciju sa stanovništvom zagorskih sela iako je Opor i dalje zadržao određene veze sa susjednim Trogirom.

Specifična lokacija naselja definirala je Opor kao prijelazno područje između kaštelanskog priobalja i Zagore s vrlo intenzivnim prožimanjem utjecaja jednoga i drugog kulturnog kruga. Međutim, sve veće razlike u gospodarskoj razvijenosti priobalnih naselja i obližnjih zagorskih sela utjecale su i na međusobnu percepciju Kaštelana i Zagorana. Prema stupnju gospodarske razvijenosti, ali i nekim folklornim obilježjima, Opor je mnogo više sličio selima Zagore nego li priobalja, iako su gospodarskim kretanjima Oporani bili ponajviše usmjereni na obližnja kaštelanska sela. Pritom, osim područja zajedničke ispaše, moramo naglasiti da je Oporane i Kaštelane povezivala trgovačka razmjena dobara, prije svega drva i suhog lišća (šušanj) s jedne, odnosno ribe, soli i maslinova ulja s druge strane.

Na temelju izrečenog, sasvim je razumljivo da se selo Opor našlo na udaru procesa litoralizacije znatno prije obližnjih zagorskih sela, čiji se rezultat da-

nas očituje u potpunoj depopulaciji prostora. S druge strane, rano iseljavanje iz sela omogućilo je potpuno očuvanje izvorne graditeljske baštine koja nije bila žrtva neplanske izgradnje koja bi seosku arhitektonsku cjelinu učinila neautentičnom. Iako u izrazito lošem stanju, upravo takva graditeljska baština u neditnutom prirodnom ambijentu važan je ekonomski resurs u okviru projekta etnoeko sela što Splitsko-dalmatinska županija predviđa za ovo naselje.

Nikola Vojnović

Sveučilište u Puli, Preradovićeve 1/1, Pula

e-adresa: *nvojnov@unipu.hr*

STANJE I MOGUĆNOSTI RAZVOJA TURIZMA U UNUTRAŠNOSTI SPLITSKO-DALMATINSKE ŽUPANIJE

Rad razmatra današnje stanje turizma i mogućnosti njegova razvoja u unutrašnjosti Splitsko-dalmatinske županije, odnosno gradovima i općina bez izlaza na more. Analizira se udio ovog prostora u ukupnom broju turista i noćenja u Splitsko-dalmatinskoj županiji u razdoblju od 2004. do 2008. godine. U 2008. godini samo osam od dvadeset i tri općine i grada u županiji koji nemaju izlaz na more ostvaruje turistički posjet. Taj prostor je 2008. godine primio 1 % turista i ostvario manje od 0,5 % noćenja županije. Nadalje, u radu se uspoređuju udjeli u turizmu svih unutrašnjih regija primorskih županija. Mogućnosti za razvoj turizma u tom dijelu Splitsko-dalmatinske županije promatraju se s geografskog aspekta. Izdvajaju se prirodno-geografska obilježja: reljef, klima, voda, vegetacija i društvene turističke atraktivnosti: kulturno-povijesna i etnosocijalna baština te manifestacije. Navedena obilježja povezuju se s razvojnim planovima i dokumentima Splitsko-dalmatinske županije koji stvaraju pretpostavke za kvalitetniji razvoj turizma, osobito ruralnog turizma u unutrašnjosti ovog prostora. Razmatra se potencijal općina i gradova unutrašnjosti za razvoj pojedinih vrsta turizma. Najveće mogućnosti za razvoj imaju ruralni, pustolovni, manifestacijski i ekoturizam

Carlo Donato

Odsjek za geografiju pri Odjelu za teoriju i istraživanja kulturalnih sustava, Ekonomski fakultet
Sveučilište u Sassariju, Piazza Università 21, 07100 Sassari, Italija
e-adresa: *cadonato@uniss.it*

PROSTORNI KONFLIKTI IZMEĐU UNUTRAŠNOSTI I OBALNOG PODRUČJA SARDINIJE: “ODGOVORNOSTI” TURIZMA

Od 50-ih godina 20. st. kupališni turizam se naglo razvio u Sardiniji i od tad je postigao značajan uspjeh. Međutim, u unutrašnjosti razvoj je bio spor i težak ograničen samo na pojedina mjesta i to zahvaljujući određenim političkim interesima. Na taj način se stvorio prostorni i društveno-gospodarski disbalans koji se očituje u demografskom siromašenju unutrašnjih područja i to zbog slabe mogućnosti zaposlenja ili zbog lošeg napretka tradicionalnih proizvodnih djelatnosti.

Posljednjih godina regionalna uprava je uočila promjenu u međunarodnom turističkom kretanju u čijem je središtu turist koji je zainteresiran za novo iskustvo boravka u dodiru s autohtonim prirodnim i kulturalnim ambijentom koji je njemu nepoznat. Stoga se uočavaju naponi kako bi se potaknuo razvoj novih proizvoda kao zamjena za one tradicionalne (ruralni turizam, agriturizam, hotelski kompleksi, bed & breakfast) te istodobno i očuvala prirodna baština koristeći se legislativnim sredstvima zabrane te aktivnim sudioništvom.

Dakle, turizam otoka koristi priliku za oporavak i očuvanje okoliša koristeći pritom modele koji aktivno uključuju i područja iz unutrašnjosti Sardinije.

* * *

CONFLITTUALITA' SPAZIALE TRA AREE INTERNE E COSTIERE DELLA SARDEGNA: LE “RESPONSABILITA'” DEL TURISMO

Il turismo marino-balneare si è sviluppato rapidamente in Sardegna a partire dagli anni Cinquanta ed ha ormai assunto valenze quantitative ragguardevoli. La sua diffusione nell'entroterra, invece, è stata lenta, difficile, circoscritta a singole località e per lo più indotta da politiche pubbliche di incentivazione. Questo ha creato uno squilibrio territoriale e so-

cio-economico che trova spesso riscontro nel continuo impoverimento demografico di queste aree interne a causa sia di minori opportunità lavorative, sia della mancata modernizzazione delle attività produttive tradizionali.

Negli ultimi anni l'Amministrazione regionale sembra aver percepito il mutamento dello scenario turistico internazionale, caratterizzato dalla presenza di un turista interessato ad un'esperienza di soggiorno a contatto con l'ambiente naturale e culturale, autoctono e a lui inedito. Così gli interventi della stessa sono volti sia a sostenere la nascita e lo sviluppo di nuove tipologie di prodotto alternative a quello tradizionale (turismo rurale, agriturismo, albergo diffuso, bed & breakfast), sia a tutelare il patrimonio ambientale, anche attraverso strumenti legislativi di controllo e di partecipazione operativa.

Il turismo dell'Isola, quindi, viene riproposto come un'occasione di recupero e salvaguardia dell'ambiente in un modello che coinvolga attivamente anche i paesaggi della Sardegna interna.

Silvia Battino

Odsjek za geografiju pri Odjelu za teoriju i istraživanja kulturalnih sustava, Ekonomski fakultet,
Sveučilište u Sassariju, Piazza Università 21, 07100 Sassari, Italija
e-adresa: sbattino@uniss.it

UNUTRAŠNOST GALLURE U POTRAZI ZA AFIRMACIJOM ALTERNATIVNOG I ODRŽIVOG TURIZMA

Od samih početaka turizam na Sardiniji je bio važan i jedan od vodećih pokretača gospodarstva otoka. Međutim, razvoj turizma nije bio ujednačen na otoku, stoga su nastale različite neuravnoteženosti u ovoj regiji posebice između obalnih dijelova i unutrašnjosti. Unutrašnjost je oduvijek sudjelovala tek djelomično u razvoju turizma i to na način da se samo djelić stanovništva ovog dijela otoka selio u mjesta u općinama koje se nalaze uz more gdje se nudio posao u različitim službama.

Zahvaljujući razvijenijem osjećaju za okoliš autohtonog stanovništva i turista, danas se povećava ponuda i potražnja za “alternativnim” i “održivim” odmorom koji uključuje također i unutrašnje dijelove otoka, posebice dijelove Gallure.

Čini se da se baš u ovoj subregiji, koja se uglavnom podudara s Provincijom Olbia-Tempio, izrazito nadzire poticaj za racionalizacijom pri iskorištavanju resursa iz sustava “turizma” i “okoliša” čak i kroz reorganizaciju gostoljubivosti koristeći se “uravnoteženom” mješavinom usluga i resursa koje ovo područje mora ponuditi stalnim i potencijalnim ljubiteljima lokalnog pejzaža.

* * *

LA GALLURA INTERNA PER L’AFFERMAZIONE DI UN TURISMO ALTERNATIVO E SOSTENIBILE

Sin dalle sue origini il turismo in Sardegna è stato un tassello importante e trainante dell’economia dell’Isola ma, allo stesso tempo, estendendosi in modo non uniforme sul territorio, ha creato diversi squilibri in particolare tra aree costiere e interne della regione. Queste ultime hanno partecipato sempre marginalmente ai processi di sviluppo del settore

turistico se non nello spostamento di una “fetta” della loro popolazione verso i posti di lavoro nei sevizi che si propongono numerosi nei comuni che si affacciano sul mare.

Grazie ad una maggiore sensibilità verso l’ambiente da parte sia della popolazione autoctona, sia dei turisti, si assiste oggi ad un incremento dell’offerta e della domanda di vacanze “alternative” e “sostenibili” che coinvolgono anche le aree interne dell’Isola e, nello specifico, quelle della Gallura.

Proprio in questa sub-regione sarda, sostanzialmente coincidente con la Provincia di Olbia-Tempio, sembra delinearci con forza l’obiettivo di avviare un processo di razionalizzazione nell’uso delle risorse del sistema “turismo” e “ambiente” anche attraverso la riorganizzazione dell’ospitalità, mediante un mix “equilibrato” di servizi e di risorse che il territorio deve essere in grado di offrire agli abituali ed ai potenziali fruitori del paesaggio locale.

Gesuina Mele

Odsjek za geografiju pri Odjelu za teoriju i istraživanja kulturalnih sustava, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Sassariju, Piazza Università 21, 07100 Sassari, Italija
e-adresa: melegesi@uniss.it

STANJE I PERSPEKTIVA RAZVOJA TURIZMA UNUTRAŠNOSTI SJEVEROZAPADNE SARDINIJE

Kupališni turizam se odvijao u obalnom pojasu Sardinije (često i s negativnim aspektima) posebice na sjevernom dijelu gdje se koncentrirala većina ponude i potražnje otoka. S druge strane, unutrašnjost je samo djelomično uključena u turistički fenomen i vrlo je rijetko dio ovog sektora.

U tijeku su brojni poticaji na regionalnoj razini, bilo da se radi tek o programima ili o zakonom reguliranim projektima koji pokazuju želju za stvaranjem turističkog modela usmjerenoga na održivosti. Takav jedan model prepoznaje područja iz unutrašnjosti kao privilegirana mjesta kamo bi se trebao usmjeriti interes za novim razvojnim projektima.

U tom kontekstu želi se također produbiti analiza turističkog sustava kako bi se potvrdili uvjeti za stvarni turistički potencijal koji bi se mogao ostvariti u unutrašnjosti sjeverozapadne Sardinije koja se geografski uglavnom podudara s administrativnim okvirima Provincije Sassari.

Posebna pažnja će se posvetiti procjeni i ocjeni strukturalnih, infrastrukturnih i kulturnih resursa (ovdje se također podrazumijeva i mogućnost da lokalni sudionici stvaraju sustav) koji su neophodni za jedan "održiv" gospodarski i društveni razvoj ovog područja koji će omogućiti postizanje ciljeva porasta zaposlenja i blagostanja stanovništva.

* * *

STATO E PROSPETTIVE DI SVILUPPO TURISTICO NELL'ENTROTERRA DELLA SARDEGNA NORD-OCCIDENTALE

Il turismo balneare ha coinvolto e spesso sconvolto il sistema costiero della Sardegna e in particolare quello settentrionale, dove si concentra più della metà della domanda e dell'offerta dell'Isola. Per contro l'entroterra è solo parzialmente interessato al fenomeno turistico e sono sporadici i casi di coinvolgimento.

Le numerose iniziative attualmente in corso a livello regionale, sia dal punto di vista programmatico che sul versante legislativo, evidenziano la volontà di costruire un modello turistico orientato alla sostenibilità. Tale modello vede nelle aree interne i luoghi privilegiati ove concentrare l'interesse per costruire nuove ipotesi di sviluppo.

In questo contesto si vuole, pertanto, approfondire l'analisi del sistema turistico al fine di verificare l'esistenza di reali potenzialità turistiche nell'entroterra della Sardegna Nord Occidentale, corrispondente ai confini amministrativi della Provincia di Sassari.

In particolare, si intende valutare e misurare le risorse strutturali, infrastrutturali e culturali (intendendo tra queste anche la capacità di fare sistema da parte degli attori locali), indispensabili per consentire un'evoluzione economica e sociale "sostenibile" del territorio, e soprattutto coerente con l'obiettivo di un accrescimento dell'occupazione e del benessere della popolazione.

Dragan Umek

Odjel za studije o obrazovanju i kulturnim procesima, Sveučilište u Trstu
e-adresa: dragan@dsgs.univ.trieste.it

TRST I NJEGOVO “ZALEĐE” – POVIJESNE OSTAVŠTINE I NOVE DINAMIKE

Poznati povijesni događaji koji su zahvatili Trst i njegovo područje na kraju Drugoga svjetskog rata i stvorili neobičnu administrativno-političko upravu na Sjevernom Jadranu promijenili su sekularnu teritorijalnu dinamiku: centar-periferija, urbanizacija, litoralizacija, industrijske zone, itd. Gubitkom svog zaleđa, ljudski pritisak na tršćansku obalu dosegao je znatan intenzitet, uglavnom zbog demografskog i gospodarskog pada. Tek u posljednje vrijeme nove unutarnje i vanjske varijable uzrokovale su značajne promjene u ostvarivanju prostorne ravnoteže kao npr. ulazak Slovenije u Europsku uniju, a posebice ukidanje granice Schengenskim ugovorom, zatim ponovno vrednovanje aktivnosti vezanih uz agriturizam u pograničnim područjima. Analizirajući različite primjere članak će predstaviti prostornu analizu novih trendova na tršćanskom području.

* * *

TRIESTE E IL SUO “ENTROTERRA”: EREDITÀ STORICHE E NUOVE DINAMICHE

Le note vicende storiche che hanno interessato Trieste e il suo territorio alla fine della Seconda Guerra Mondiale – delineando un inconsueto assetto politico-amministrativo nell’Alto Adriatico – hanno stravolto le secolari dinamiche territoriali: centro-periferia, urbanizzazione, litoralizzazione, localizzazione industriale, ecc. Con la perdita del proprio entrotterra, la pressione antropica sulla fascia costiera ha raggiunto intensità notevoli, compensate solo in parte dal declino demografico ed economico della città.

Solo di recente, nuove variabili interne ed esterne, hanno portato a cambiamenti significativi negli equilibri territoriali: da un lato l’entrata della Slovenia nell’Unione Europea e in maggior misura con l’abolizione del confine grazie al Trattato di Schengen, dall’altro la valorizzazione di vocazioni agro-turistiche delle zone transfrontaliere. Con una serie di esemplificazioni, l’articolo vuole presentare un’analisi spaziale di queste recenti tendenze nell’area triestina.

Sophie Lizard i Christine Voiron-Canicio

UMR ESPACE, Sveučilište u Nici / CNRS (Francuska)

e-adresa: lizard@unice.fr

KAD SE LITORALIZACIJA PROŠIRI NA ZALEĐE: PROSTORNA ANALIZA IZGRADNJE STANOVA NA FRANCUSKOJ RIVIJERI

Procesi litoralizacije prisutni su na obalama sjevernog Sredozemlja već nekoliko desetljeća. Sudeći po prostornim i vremenskim razinama ti procesi uključuju različite faktore atraktivnost i razvoja (heliotropizam, pomorstvo, kupališni turizam, itd.). Na pojedinim obalama Sredozemlja zamjećuje se uznapredovala faza litoralizacije što upućuje na saturaciju i na neekonomičnost. Na Francuskoj rivijeri promjene su se pojavile ranije i izraženije nego igdje drugdje, stoga je postala izvrstan primjer intenzivne litoralizacije. Gradovi su se proširili duž obale stvarivši gotovo neprekidnu konurbaciju od masiva Maures pa sve do talijanske granice. Za sad postoji malo prostora za izgradnju stanova stoga se urbani rast proširio i na unutrašnjost. Zbog toga je neposredna unutrašnjost uključena u obalnu dinamiku, a njene prostorne i funkcionalne strukture suočavaju se s velikim promjenama.

Cilj rada je izložiti analizu ovog procesa kroz statistike razvoja stanogradnje u gradovima na Francuskoj rivijeri tijekom 20. st. Stanogradnja je značajna varijabla za proučavanje dinamike urbanizacije budući da se funkcioniranje prostora temelji na trgovini nekretninama. Naš cilj je analizirati prostorne podatke o litoralizaciji koristeći se matematičko morfološkim metodama. Gdje se nalazi granica između obalnog pojasa i zaleđa? Postoji li jasna granica litoralizacije? Kako se ona širi prema unutrašnjosti? Razlika između individualnog i kolektivnog stanovanja omogućuje razmatranje različitih vrsta smještaja i njihovo mjesto u određenim procesima (npr. dolazak umirovljenika ili bogatih stranaca). Smatramo da postoji nekoliko faza litoralizacije koje odgovaraju različitim vremenskim i prostornim procesima. Naglasak će biti na povezanosti između ovih različitih faza. Nadalje, razmotrit će se različitosti koje postoje između istočne i zapadne obale Francuske rivijere u kojoj je proces litoralizacije sporiji.

Francuska rivijera je tipičan primjer litoralizacije. Ostale sredozemne regije koje se susreću s litoralizacijom mogle bi imati sličan slijed. Ova retrospektivna studija mogla bi pojasniti uobičajeno shvaćanje ovog procesa. Posebna

pažnja posvećuje se poteškoćama u stvaranju i usvajanju politike zaštite obale. Ovo je prilika učiti iz pogrešaka učinjenih u prošlosti.

* * *

WHEN LITTORALISATION SPREADS UPON THE HINTERLAND: SPATIAL ANALYSIS OF HOME-BUILDING IN THE FRENCH RIVIERA

Littoralisation processes have been observed since many decades on northern Mediterranean coasts. These processes combine different factors of attractiveness and development (heliotropism, maritime economy, seaside tourism, etc.) according to several spatial and temporal scales. Some of the northern Mediterranean coasts reach today an advanced stage of littoralisation, which implies saturation phenomena and diseconomies. In the French Riviera, changes have appeared earlier and more intensely than elsewhere, making it a striking example of intensive littoralisation. Towns have spread along the coast, making a conurbation almost continuous from the Maures massif to the Italian frontier. For now, available areas for housing are scarce, so that urban growth penetrates inland. The closest hinterland is henceforth included in the coastal dynamics. Its spatial and functional structures are faced with profound transformations.

We propose to analyze this process through the evolutions of home-building values in French Riviera towns during the 20th century. Home-building is a relevant variable to study urbanisation dynamics because the territory functioning is based on residential economy. Using mathematical morphology methods on these data, our goal is to analyze the spatial transcription of littoralisation. Where is the boundary between the coastal area and the hinterland? Is there a clear limit to littoralisation? How does it expand toward inland? The distinction between collective and individual housing will enable us to observe different kind of settlements and to rely them to the correct processes (for instance the coming of retired persons and wealthy foreigners). Indeed, we argue that several stages of littoralisation can be identified, corresponding to different spatiotemporal processes. Links between steps within this sequence would be emphasized. Moreover, differentiations existing between the eastern and the western part of the French Riviera, in which littoralisation processes are lower, will be examined.

French Riviera is a typical example of littoralisation. Other Mediterranean regions, faced with littoralisation, might follow a similar pattern. This retrospective study can improve our general understanding of the process. It particularly highlights the difficulties of elaborating and applying coastal protection politics. It gives us an opportunity to learn from the past mistakes.

Mark Gjokaj

Milješ, 81206 Tuzi, Crna Gora

e-adresa: mark_k_gjokaj@yahoo.com

MALESIA– PRILOG PROUČAVANJU ZAGORSKIH REGIJA UZ ISTOČNE OBALE JADRANSKOG MORA

U radu su, nakon uvodnih napomena te geografskog položaja i topografskog smještaja Malesije, obrađena značajnija prirodno-geografska obilježja (reljefno-geološka i klimatsko– vegetacijska) te regije. Detaljnije su analizirane društveno-geografske posebnosti Malesije. Posebno su naglašene brze demografske i gospodarske promjene u suvremenom razdoblju koje se očituju u smanjivanju uloge nekad dominantnih stočarskih djelatnosti u gorskim i ratarskih u nižim dijelovima. Istaknuti su i pozitivnu pomaci postupnog uključivanja Malesije u šire nacionalne i prekogranične tijekomve kretanja ljudi i dobara (proces litoralizacije i globalizacije). S obzirom da se regija sličnog imena i procesa prostire i s druge (istočne) strane državne granice, tj. u Albaniji, iznose se i neki usporedni pokazatelji, a za cijelu regiju u obje susjedne države koristi se naziv “etnoregija”. Posebno se naglašava problem teritorijalnog ustroja Crne Gore, odnosno uključenost Malesije u gradsko područje Podgorice u okviru kojeg ima status gradske općine s vrlo ograničenim kompetencijama. Izneseni su i zahtjevi građana Malesije za promjenu statusa, odnosno proglašenjem posebne općine Malesije sa širim ovlastima u rješavanju gospodarskih, demografskih, političkih i drugih pitanja značajnih za građane koji žive i rade na tom području..

Davor Gaurina

Gradski muzej Drniš, Domovinskog rata 38, Drniš
e-adresa: gradski.muzej.drnis@si.t-com.hr

DRNIŠKI PRŠUT

Riječ *PRŠUT* dolazi od talijanske riječi *prosciutto* = soljen i isušen svinjski but, a njezino porijeklo je u latinskoj složenici, *per-exuctus* u značenju skroz isušen. U radu je naglašeno kako su se uzgojem svinje ljudi počeli baviti sredinom brončanog doba, a u drniškom kraju oko 1500. g. pr. K. Soljenje i sušenje svinjskog mesa kao načina čuvanja i pripreme za naknadnu konzumaciju spominje i starogrčki pisac Homer (8. st. pr. Kr.). Veliki potrošači pečene i sušene svinjetine bili su i stari Rimljani. U to doba su u Rimu otvarane za ono vrijeme dobro uređene mesnice u kojima su radili posebni mesari.

Prvi sigurniji podatci o sušenom i dimljenom svinjskom mesu, tj. proizvodnji pršuta u šibenskom distriktu pa time i na drniškom području, spominju se u šibenskim statutima iz 14. stoljeća. Osmanlijskim osvajanjima drniškog područja došlo je do zastoja u svinjogojstvu pa time i u proizvodnji pršuta na drniškom prostoru. Povoljniji uvjeti za uzgoj svinja nastupili su mletačkim osvajanjima drniškog područja. Ipak, do većeg uzgoja svinja dolazi tek u 19. stoljeću o čemu svjedoče i podatci da je 1840. u općini Drniš bilo 2458 svinja ili 0,24 komada po stanovniku, 1857. godine 4.077 komada. No kontinuitet porasta nije nastavljen jer je u sljedećim desetljećima broj svinja naglo opadao tako da je opadala i proizvodnja pršuta bez obzira na njihovu priznatu visoku kvalitetu o čemu svjedoči i podatak da je on, među ostalim delicijama, bio na jelovniku prigodom krunjenja engleske kraljice Elizabete II. 1. lipnja 1952. kao i prigodom proslave pedesete obljetnice njezine vladavine 2002.

Proizvodnja drniškog pršuta, kao posebnog *brenda*, za tržište započela je 1969. godine osnivanjem Poljoprivredno– industrijskog kombinata (PIK) **Petrovo polje** 1966. Početni kapaciteti Kombinata bili su 3000 komada pršuta koji su sušeni na raznim lokacijama. Naknadnom gradnjom vlastite sušare, nabavkom modernijih strojeva te kooperacijom s kombinatima iz Belja, Kruševca, Subotice i dr. broj osušenih pršuta krajem osamdesetih godina 20. st. bio je oko 23 000 komada. Idealna težina nesušenog buta bila je 10-12 kg, što bi nakon 8 mjeseci rezultiralo pršutom od 8 kg.

Znanstvene analize rađene tom prilikom pokazale su kako mikroklimatski uvjeti drniškog prostora drniški pršut čine različitim od ostalih dalmatinskih pršuta. Za pršutarstvo osobit značaj ima bura koja čini oko 50% svih vjetrova u tom prostoru. Pršut se proizvodi i u drugim mediteranskim zemljama, a uz talijanski najpoznatiji je španjolski, francuski i slovenski. Od navedenih jedino se francuski pršuti suše na dimu, ali razlika je i u ostatku postupka (u salamuru se dodaju mirisne trave, a nakon dimljenja pršuti se stavljaju u mošt).

Ratna pustošenja drniškog kraja početkom devedesetih godina 20. st. zahvatila su nažalost i pogone nekadašnjega PIK-a *Petrovo polje* tako da je došlo i do zastoja u proizvodnji tog poznatog proizvoda. U međuvremenu se u proizvodnju i sušenje drniškog pršuta uključio veći broj privatnih domaćinstava.

Ankica Smoljanović, Mladen Smoljanović, Ivana Bočina

Nastavni zavod za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije, Vukovarska 46, Split
e-adresa: *ankica.smoljanovic@st.t-com.hr*

ZASADE DR. ANDRIJE ŠTAMPARA U DALMACIJI

U radu se opisuju i obrazlažu demografske, zdravstvene, gospodarske, prometne, vodoopskrbe i druge prilike u Dalmaciji između dva svjetska rata, pri čemu se više prostora posvećuje njezinom manje razvijenom zagorskom dijelu. U opisu i objašnjenju prilika i neprilika u tom prostoru koriste se brojni pokazatelji i citati dr. Andrije Štampara i njegovih suradnika, kao i neki pokazatelji iz suvremenog razdoblja.

Među navodima Štampara i njegovih suradnika, koji su proučavali uvjete života stanovnika zagorskog dijela Dalmacije, posebno se izdvaja onaj koji govori o tome kako su ljudi u spomenutom prostoru i vremenu živjeli u siromašnim i nehigijenskim uvjetima, bez osnovnih higijenskih objekata. Takve okolnosti pogodovale su razvoju mnogih zaraznih bolesti koje su uzrokovale visok mortalitet stanovništva bez obzira na istodobno visoke stope nataliteta. Spomenuti su naravno i veliki problemi u opskrbi pitkom vodom, prometnoj izolaciji, problemi visokog postotka nepismenog stanovništva, alkoholizma za koji su napisali da je zatupljeniji u *zagorskim predjelima nego li u primorju i na otocima*.

Posebna je pozornost usmjerena na mali broj socijalno-medicinskih ustanova, osobito u zagorskom dijelu Dalmacije u kojem zdravstvena služba gotovo nije postojala.

Upravo su takve prilike inspirirale dr. Andriju Štampara za promjenu koncepcije i uspostavljanje novih efikasnijih oblika javne zdravstvene službe. U tom pogledu posebno se izdvoja:

I. *Izgradnja socijalno-medicinskih ustanova* posebice: a) osnivanje Instituta za proučavanje i suzbijanje malarije u Trogiru 1922. godine radi poduzimanja efikasnijih mjera i postupaka u cjelovitom suzbijanju pogibeljne endemije u Dalmaciji, b) osnivanje Higijenskog zavoda u Splitu kao čelne socijalno-medicinske ustanove u novoosnovanoj javnoj zdravstvenoj službi Dalmacije, c) Državne bakteriološke stanice s ciljem *ustanovljivanje svih zaraznih bolesti, ispitivanje izvora zaraznih bolesti, upotreba svih do tada stručno priznatih sredstava i poduzimanje shodnih mjera da se spriječi širenje zaraze*, d) osniva-

nje domova narodnog zdravlja, zdravstvenih stanica, dispanzera za grudne bolesti (osnovani u Splitu, Šibeniku i Dubrovniku), školskih poliklinika, Lječilišta za malaričnu djecu "Sveti Križ" na Čiovu, Ambulante za kožne i spolne bolesti, Državne ambulante za trahom itd.

II. Izvedbom *sanitetsko-tehničkih radova* na objektima vodoopskrbe i na asanaciji malarijom ugroženih područja.

III. *Zdravstvenom propagandom – socijalno-pedagoškim radom različitim metodama, ovisno o vrsti socijalno-zdravstvenih problema kao i o prilikama kraja, kojima su metode bile svrhovite.* Spomenuto je i Štamparovo zalaganje za doedukaciju liječnika u cilju ostvarenja njihovog novog pristupa narodu kao i socijalno-medicinskim problemima puka toga kraja unutar mreže hijerarhijski organiziranih socijalno-medicinskih ustanova.

Zaključak ovog rada jest da hrvatska javno-zdravstvena djelatnost i danas temelji svoj rad na Štamparovim načelima, kao i osnovnim oblicima socijalno-medicinskih ustanova i može se sažeti u misao: *Stvorio je neizbrisivo djelo, neprocjenjive vrijednosti, spomenik trajniji od mjedi.*

Josip Čerina*, Željka Šiljković**

* Podružnica HCR-a Zadar, Stjepana Radića 11, Zadar
e-adresa: jcerina@hcr.hr

** Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Franje Tuđmana 24 i, Zadar
e-adresa: zs.zagreb@gmail.com

UTJECAJ PROBLEMA NERAZMINIRANOG PODRUČJA NA TRADICIJSKE DJELATNOSTI DALMATINSKE ZAGORE I VAŽNOST KOMUNIKACIJE S LOKALNOM ZAJEDNICOM

Dalmatinska zagora je gospodarski zaostao i demografski osiromašen prostor. Velikosrpska agresija na Hrvatsku intenzivirala je postojeće negativne procese. Dogodile su se prisilne migracije, a to je dodatno pogodilo hrvatska naselja i rezultiralo depopulacijom i padom tradicijskih djelatnosti. Stanje je složeno i zbog kontaminacije prostora minama na različitim područjima ukupne površine preko 60 km². Unatoč stalnom poduzimanju mjera opreza, događaju se minski incidenti s tragičnim posljedicama. Budući da je miniranost velik sigurnosni problem za stanovništvo koje živi u blizini minski sumnjivih područja, potrebna je stalna komunikacija s lokalnom zajednicom. Ona omogućava zajednicama da budu informirane o lokaciji, opsegu i zaštiti građanske sigurnosti od minske opasnosti. Pored miniranosti, problem je što su brojne obradive površine zbog dugogodišnjeg nekorištenja obrasle korovom i makijom, zarasli su poljski i planinarski putovi. Prema tome, skori društveni i gospodarski razvitak nije moguć bez pomoći šire društvene zajednice. Analizom problema nerazminiranog područja koji se odnosi na sigurnost ljudi došlo se do odgovora na pitanje kako smanjiti utjecaj problema nerazminiranog područja na život i rad lokalnog stanovništva. Metodom klasifikacije i deskripcije, pomoću geoinformacijskih alata, utvrđene su kategorije i veličina površina koje su očišćene od ostataka minsko-eksplozivnih sredstava za svaku pojedinu ugroženu zajednicu, a to je omogućilo daljnju kvalitativnu analizu utjecaja problema nerazminiranog područja na sigurnost. U obradi podataka primijenjene su programske operacije Map Info kojima se dolazi do prostornih podataka o analiziranim površinama. Pojas uz cestovnu infrastrukturu očišćen je i omogućava sigurno odvijanje prometa. Međutim, kretanje poljskim i planinskim putovima nije moguće na pojedinim područjima zbog miniranosti, a to u znatnoj mjeri utječe na bavljenje stočarsko-ratarskim djelatnostima.

